

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

Komparace rodinné politiky v České republice a ve Švédsku
Comparison of Family Policy in the Czech Republic and Sweden

Student: Bc. Romana Čepilová

Vedoucí diplomové práce: Ing. Michaela Tichá

Ostrava 2011

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra národohospodářská

Zadání diplomové práce

Student: **Bc. Romana Čepilová**
Studijní program: N6202 Hospodářská politika a správa
Studijní obor: 6202T027 Národní hospodářství
Specializace: 00 Národní hospodářství
Téma: **Komparace rodinné politiky v České republice a ve Švédsku**
Comparison of Family Policy in the Czech Republic and Sweden

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
2. Teoretická východiska rodinné politiky a populačního vývoje
3. Komparace rodinné politiky a demografického vývoje v ČR a ve Švédsku
4. Zhodnocení účinnosti nástrojů rodinné politiky v ČR a ve Švédsku
5. Závěr

Seznam použité literatury

Seznam zkratk

Prohlášení o využití výsledků diplomové práce

Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

KALIBOVÁ, K.; PAVLÍK, Z.; VODÁKOVÁ, A. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. přep. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 241 s. ISBN 978-80-7419-012-4.

PYLKKANEN, E.; SMITH, N. The Impact of Family-Friendly Policies in Denmark and Sweden on Mothers' Career Interruptions Due to Childbirth. *Working Paper Series*, March 2004. IZA Discussion Paper No. 1050. 36 s.

SIROVÁTKA, T. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. 1. vyd. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v nakladatelství František Šalé – Albert, 2006. 279 s. ISBN 80-7326-104-9.

Formální náležitosti a rozsah diplomové práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

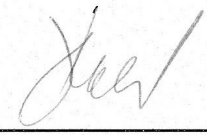
Vedoucí diplomové práce: **Ing. Michaela Tichá**

Datum zadání: 26.11.2010

Datum odevzdání: 29.04.2011

Ing. Zuzana Kučerová, Ph.D.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

Místopřísežně prohlašuji, že jsem celou práci, včetně všech příloh, vypracovala samostatně.

V Ostravě dne 29. 4. 2011

.....
jméno a příjmení studenta

Na tomto místě bych ráda vyjádřila upřímné poděkování mé vedoucí diplomové práce paní Ing. Michaelle Tiché za její cenné rady a připomínky při zpracování této diplomové práce.

Obsah

1 Úvod.....	1
2 Teoretická východiska rodinné politiky a populačního vývoje.....	3
2.1 Vymezení rodinné politiky.....	3
2.1.1 Definice rodinné politiky.....	3
2.1.2 Principy rodinné politiky.....	5
2.1.3 Cíle rodinné politiky.....	6
2.1.4 Nástroje rodinné politiky.....	8
2.2 Typologie rodinné politiky.....	9
2.3 Vývoj a trendy rodinné politiky.....	12
2.3.1 Populační vývoj v Evropě.....	13
2.3.2 Trendy v rodinné politice.....	15
3 Komparace rodinné politiky a demografického vývoje v ČR a ve Švédsku.....	17
3.1 Základní charakteristiky rodinné politiky v ČR.....	17
3.1.1 Demografická situace v ČR.....	17
3.1.2 Vývoj rodinné politiky v ČR.....	22
3.2 Základní charakteristiky rodinné politiky ve Švédsku.....	27
3.2.1 Demografická situace ve Švédsku.....	27
3.2.2 Vývoj rodinné politiky ve Švédsku.....	31
3.3 Srovnání plodnosti a porodnosti v České republice a ve Švédsku.....	32
3.4 Komparace nástrojů podpory rodin v České republice a ve Švédsku.....	35
4 Zhodnocení účinnosti nástrojů rodinné politiky v ČR a ve Švédsku.....	47
4.1 Zhodnocení rodičovské dovolené v České republice a ve Švédsku.....	47
4.1.1 Návrhy a doporučení pro Českou republiku.....	54
4.2 Zhodnocení institucionální péče o děti v České republice a ve Švédsku.....	56
4.2.1 Návrhy a doporučení pro Českou republiku.....	58
4.3 Shrnutí.....	59
5 Závěr.....	62
Seznam použité literatury.....	64
Seznam zkratek.....	69
Prohlášení o využití diplomové práce.....	70
Seznam příloh.....	72

1 Úvod

V moderních společnostech je rodina chápána jako základní jednotka společnosti, a proto je chráněna a podporována státem. Stát prostřednictvím rodinné politiky pečuje o rodinu, tj. především o manžele, rodiče, ženy v těhotenství a mateřství a děti. V několika posledních letech se rodinná politika stává čím dál více středem pozornosti veřejnosti, evropských odborníků i politiků. Problematice rodinné politiky je nutné se věnovat také v souvislosti s probíhajícími demografickými změnami. Změny v rodinném i populačním chování rodiny s sebou v poslední době přinášejí např. snížení porodnosti, zlepšení úmrtnostních poměrů a prodloužení průměrné délky života, pokles počtu sňatků či zvyšování počtu neúplných rodin. Následkem těchto změn dochází k demografickému stárnutí obyvatelstva. Problematika stárnutí populace se v současné době dostává do popředí zájmu společnosti. Ještě nikdy za dobu existence lidstva nedocházelo k tak rychlému stárnutí populací vyspělých zemí. Jedním ze záměrů států by proto mělo být zmírnění negativních jevů, které na rodinu s dětmi ve společnosti působí, a podporovat rodinu tak, aby byla schopna vychovávat další generace.

Podpora rodin státem je obvykle realizována určitými nástroji státní rodinné politiky a poskytováním finančních příspěvků, jimiž se stát snaží kompenzovat alespoň částečně náklady spojené s výchovou potomků. V této práci bude zkoumáno, zda Česká republika využívá finanční i nefinanční nástroje podpory rodin s dětmi vhodným způsobem. Pro lepší posouzení bude Česká republika komparována se Švédskem, které je typickým státem zaměřeným na podporu rodin s dětmi.

Cílem diplomové práce je tedy srovnat nástroje rodinné politiky v České republice a ve Švédsku a prostřednictvím této komparace navrhnout možná zlepšení týkající se systému podpory rodin v České republice.

Diplomová práce je rozdělena do tří kapitol. V první části této práce jsou popsány základní charakteristiky rodinné politiky spolu s jejími principy a cíli. Dále jsou uvedeny nástroje a opatření, jež státy nejčastěji používají k podpoře rodin. Následuje přehled základních modelů rodinné politiky a v závěru kapitoly je nastíněn populační vývoj v Evropě a současné trendy v rodinné politice.

V další kapitole je rozebrána demografická situace v České republice a ve Švédsku, a to od charakteristiky porodnosti a potratovosti až po sňatečnost a rozvodovost. Stejně tak je v obou srovnávaných zemích nastíněn vývoj rodinné politiky, a to včetně nástrojů, prostřednictvím kterých jednotlivé země rodinnou politiku v minulosti realizovaly. Dále je zde provedeno srovnání demografických ukazatelů, které jsou pro státní rodinnou politiku klíčové, neboť demografickému vývoji řada zemí přizpůsobuje cíle a následně nástroje k jejich dosažení. V neposlední řadě je tato kapitola zaměřena na srovnání konkrétních nástrojů používaných v současné době českým a švédským státem. Pro tento účel byly nástroje rozděleny na přímé a nepřímé finanční nástroje a nástroje nefinanční pomoci.

Závěrečnou část práce lze považovat za stěžejní. Hlavní pozornost je v této kapitole zaměřena na zhodnocení účinnosti finančních a nefinančních nástrojů rodinné politiky v České republice a ve Švédsku. Konkrétně je pro toto zhodnocení vybrán rodičovský příspěvek a blíže bude rozebrán také systém služeb péče o dítě v obou srovnávaných státech. Vzájemné porovnání a zhodnocení těchto nástrojů podpory rodin pak poskytne potřebné podklady pro vyslovení konkrétních doporučení na zlepšení v oblasti podpory rodin pro český stát.

Při tvorbě práce kromě metody komparativní jsou uplatněny také metody analýzy, syntézy, indukce a dedukce. Při popisu obecných zákonitostí jsou použity odborné statě v knihách, časopisech zabývajících se sociální problematikou, elektronické články a internetové stránky některých organizací a institucí, ať již domácích nebo zahraničních. Při analýze praktického uplatňování rodinných politik je čerpáno zejména z internetových stránek ministerstev obou zemí majících na starosti otázku podpory rodin s dětmi, zákonů a v neposlední řadě také odborných publikací.

2 Teoretická východiska rodinné politiky a populačního vývoje

V této kapitole budou charakterizovány základní pojmy a souvislosti rodinné politiky. Bude zde nastíněn vývoj rodinné politiky a populačního vývoje. Cílem této kapitoly je tedy analyzovat základní poznatky týkající se rodinné politiky, aby v dalších kapitolách mohla být objasněna realizace konkrétní podpory rodin státem v České republice a ve Švédsku.

2.1 Vymezení rodinné politiky

2.1.1 Definice rodinné politiky

Rodinnou politiku je možné definovat jako *soubor činností a opatření státu (resp. orgánů veřejné moci), která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti včetně finanční i nefinanční kompenzace nákladů na ně vynaložených, a to při současném vymezení sociálních forem, na něž se tato opatření vztahuje* (Národní zpráva o rodině, 2004, str. 12).

Podle Kocourkové (2007) by měla rodinná politika poskytovat a vytvářet komplexní systém podpory rodin, který nebude preferovat žádnou z funkcí rodin, ale posilovat schopnosti rodin plnit všechny své přirozené funkce. V souvislosti s kulturními zvyklostmi, sociálně ekonomickými podmínkami a demografickými poměry v dané zemi však bývají hlavní podporované funkce obvykle vymezovány. Státy s nízkou úrovní plodnosti svou rodinnou politiku stále více zaměřují na podporu reprodukční funkce rodiny.

I přesto, že v několika předešlých desetiletích se intenzivně hovoří o potřebě realizovat efektivní podporu rodin prostřednictvím aktivní rodinné politiky, nebyla doposud zformulovaná jednotná definice rodinné politiky a toto přesné vymezení se nenachází ani na mezinárodní úrovni. V literatuře tak lze najít hned několik alternativ vymezení rodinné politiky.

Podle Lamperta rodinná politika zahrnuje „soubor opatření a zařízení, se kterými nositelé této politiky sledují cíl chránit a podporovat rodinu jako instituci, která plní pro společnost nepostradatelnou funkci.“ Prestonova definice poukazuje na to, že „rodinná politika, spolu s populační, by měla poskytovat manželským párům prostředky pro vytvoření rodiny s takovým počtem dětí, jaký si dvojice přeje na základě svobodného rozhodnutí. Státní rodinná politika by měla vycházet z předpokladu, že rodiče zpravidla jednají sami v nejlepším zájmu dětí. V současnosti je rodinná politika ve většině evropských zemí chápána a i prakticky uplatňována jako podpora poskytovaná rodinám s dětmi v rámci systému sociální politiky (Krebs a kol., 1997, str. 235).“

V odborné literatuře se můžeme setkat s užším a širším vymezením rodinné politiky. Podle **užšího pojetí** rodinná politika zahrnuje dávky a služby s výhradním zaměřením na páry s dětmi či na osamělé rodiče. Definice obsahuje i hotovostní a věcnou podporu prostřednictvím přímých finančních transferů rodinám a slev na daních pro rodiny s dětmi, mateřskou a rodičovskou dovolenou, zařízení péče o děti a dotace na zařízení, rodinné právo. V **širším pojetí** rodinná politika zahrnuje všechny oblasti veřejných politik, jež mohou mít potencionální vliv na blaho rodin, včetně politik a opatření ve veřejné dopravě, imigraci, bezpečnosti, vzdělání apod. (Matějková, Paloncyová, 2004).

Rodinná politika bývá mnohokrát zaměňována se sociální politikou nebo označována jako politika populační. Rozdíl mezi těmito dvěma politikami vždy závisí na konkrétní situaci v daném státě. Ačkoliv každá z nich sleduje rozdílný cíl, používají stejné nebo podobné nástroje. Rodinnou politiku je možné odlišit od populační z hlediska objektu i předmětu zájmu. Objektem zájmu populační politiky je populace a předmětem reprodukční chování populace. Rodinná politika se orientuje na podporu všech funkcí nejen té reprodukční (Kocourková, 2007). Za sociální politiku v širším smyslu je pokládána taková, která kompenzuje dopady tržní ekonomiky.

Rodinná politika ve své podstatě představuje souhrn aktivit a opatření státu za účelem podpory rodiny. Jedná se tedy o politiku průřezovou, která se dotýká celé řady dalších veřejných oblastí života společnosti. Především se jedná o bydlení, školství, zdravotnictví, trh práce, infrastrukturu, azylovou a imigrační politiku a v neposlední řadě také o souhrn nástrojů regionální a komunální politiky. Na druhou stranu však zasahuje i do oblasti vysoce soukromé, a musí tedy respektovat nezávislost a schopnost rodin

samostatně se rozhodovat. Rodinná politika je tedy koncentrována na podporu rodin ve výkonu jejich přirozených funkcí, nikoli na přebírání těchto rolí a zasahování do vnitřního života rodin. Rodina jako celek je v rodinné politice rozuměna tak, že rodiny netvoří jen rodiče a děti, ale spolu s nimi i senioři, kteří mají také své specifické potřeby (Národní zpráva o rodině, 2004).

2.1.2 Principy rodinné politiky

Krebs (2007) uvádí, že hlavním cílem rodinné politiky v moderních státech je zmírňování stále narůstajících nákladů rodin při opatrování mladé generace, a to zejména prostřednictvím realizace principu sociální solidarity, principu sociální spravedlnosti a principu sociální garance.

Princip sociální solidarity by měl být rozvíjen v podstatě ve dvou rovinách. V první řadě se jedná o to, že občané s vyššími příjmy by se měli podílet na zabezpečení občanů s nižšími příjmy. Ve druhé rovině se poukazuje na to, že ekonomicky aktivní část obyvatelstva by měla poskytovat část svých příjmů na úhradu dávek občanům, jež se ocitli ve společensky uznaných sociálních událostech. Princip solidarity se rozmáhá i v řadě dalších oblastí. Významná je podpora rozvoje tzv. nevynucené solidarity, která se projevuje různými podobami (nadace). Tento princip je založen zejména na přerozdělování sociálních fondů ve prospěch chudších občanů a zavedení odpovídajících systémů financování.

Pro důsledné uplatnění **principu sociální spravedlnosti** je nutné odstranit řadu nespravedlností a zaručit tak, že např. vyšší náklady na zabezpečení různých skupin občanů ponesou všechny subjekty a nikoli jen ty, které se podílely na jejich zavinění.

Princip sociální garance je založen na tom, že systém sociálního zabezpečení musí poskytovat všem občanům záruku při vzniku společensky uznaných životních událostí, vytvořit spolehlivou regionálně diferencovanou záchranou síť, která bude všem občanům zabezpečovat dosažení alespoň společensky uznané minimální životní úrovně.

Ministerstvo práce a sociálních věcí uvádí v dokumentu *Národní koncepce podpory rodin s dětmi* (2008) několik **zásad při tvorbě a realizaci rodinné politiky**:

- političtí a správní zastupitelé země musí akceptovat základní východiska při uskutečňování rodinné politiky, tj. její prioritní charakter v rámci veřejných a sociálních politik, dlouhodobost, otevřenost a celospolečenskou průřezovost,
- princip komplexní průřezové podpory rodin je uplatňován prostřednictvím spolupůsobení různých typů rodinně politických opatření, která budou postupně zaváděna a to v rámci relevantních politik, obzvláště hospodářské politiky, politiky sociálního začleňování, politiky zaměstnanosti, zdravotní politiky, bytové politiky, vzdělávací politiky a politiky sociálního zabezpečení,
- změny diferencovaných zájmů a potřeb různých typů rodin budou respektovány,
- bude prosazováno pojetí založené na právech, tzn. k rodičům a dětem bude přistupováno jako k nositelům práv a povinností, jež jsou jim garantována základními dokumenty vztahujícími se k ochraně lidských práv,
- bude plně dodržena autonomie a možnost svobodné volby rodin, k zásahu do rodiny bez souhlasu rodičů dojde pouze z důvodu ochrany dětí, popř. včasné realizace preventivních opatření,
- rodiče budou chápáni jako ti, kdo mají hlavní zodpovědnost za výchovu a péči o své děti a to v souladu s nejlepším zájmem dítěte a bude k nim i k jejich dětem přistupováno jako k partnerům,
- bude co nejvíce podporováno aktivní zapojení obou rodičů do péče o děti a rodinu s ohledem na komplementaritu jejich rolí a stát bude respektovat autonomii rodiny a nebude zasahovat do vnitřního rozdělení rodičovských rolí v rodině a do vzájemných vztahů členů rodiny.

2.1.3 Cíle rodinné politiky

Co se týče cílů rodinné politiky nemůže být sporu o tom, že pro tuto oblast lze naformulovat celou řadu cílů. Všechny dílčí cíle rodinné politiky by měly být definovány s vědomím, že v nich musí být zakotvena myšlenka, která by zdůrazňovala a posilovala vědomí hodnoty rodiny a vlastní odpovědnosti za její funkčnost a stabilitu.

Dlouhodobým celospolečenským cílem rodinné politiky je **institucionální podpora zdravé funkční rodiny a podpora zakládání rodin**. V závislosti na socioekonomických a populačních faktorech a na kulturně-civilizačních poměrech se liší hlavní vymezení funkcí rodiny. V zemích, kde dochází k růstu populace, se prorodinná opatření zaměřují zejména na **podporu tvorby lidského kapitálu v přirozeném rodinném prostředí**, zatímco v zemích se snižující se populací se rodinná politika více orientuje na **propopulační opatření a tedy především na generativní funkce rodiny**. Zejména je brán ohled na přirozené funkce rodiny. Jejich význam pro společnost je totiž trvalým východiskem státní politiky ve vztahu k rodinám. Podstatou je vytvořit takového prostředí, v němž nebude rodinný život znevýhodněn vzhledem k ostatním formám života, a v němž budou současně existovat podmínky pro kvalitní výkon rodinných funkcí v jejich přirozeném prostředí (Vančurová, 2005).

Za další důležité cíle rodinné politiky je možné považovat také **posílení společenské vážnosti rodin a manželství**, ochrana svobodného a všestranného rozvoje osobnosti jednotlivce v rodině a zlepšování životních podmínek pro optimální rozvoj dětí.

Stále častěji diskutovaným tématem v oblasti rodinné politiky je **sladěnost výchovy dětí a pracovní aktivity rodičů**. Stát by se měl tedy také zaměřit na řešení tohoto problému a například prostřednictvím flexibilnější pracovní doby vytvořit rodičům vhodné podmínky pro skloubení rodičovského poslání a pracovních aktivit.

Rodinná politika, jež je realizována přímo v jednotlivých státech, se může zaměřit na více cílů vztahujících se kromě rodiny jako celku také na určité skupiny rodin, které mají jisté potřeby. Nelze však říci, že státy usilují o dosažení všech výše vyjmenovaných cílů současně. Jak tvrdí Krebs (2007), rodinná politika se vzhledem k historickému, ekonomickému a politickému vývoji a kulturním a národním aspektům v konkrétních zemích věnuje jednotlivým cílům v souladu se zvoleným modelem rodinné politiky a adekvátně k nim používá i různých nástrojů.

2.1.4 Nástroje rodinné politiky

Úkolem státu a jeho sociální politiky je kromě jiného také chránit rodiny před chudobou a k tomu využívá různé nástroje.

Základním nástrojem rodinné politiky ve většině zemí Evropské unie je finanční podpora rodin formou dávek (např. porodné, rodinné přídavky) a formou daňových úlev poskytovaných na dítě nebo manželku. Velký rozmach v posledních letech zaznamenala opatření orientovaná k usnadnění slučitelnosti práce a rodiny, především institut rodičovské dovolené (a s ním spojená legislativa), podpora využívání flexibilních forem práce, částečných úvazků a podpora spektra služeb péče o malé děti.

Finanční podporu rodiny v rámci rodinné politiky státu je možné rozdělit na podporu přímou a podporu nepřímou.

Do **přímé finanční podpory rodin s dětmi formou dávek** lze zařadit porodné, příspěvek v mateřství či otcovství, rodičovský příspěvek a přídavky na děti.

Nepřímá finanční podpora rodin s dětmi je uskutečňována prostřednictvím daňových opatření. Důležitým nástrojem podpory rodin z oblasti daňové politiky jsou **úlevy na daních z příjmu fyzických osob**. Může se jednat o snížení daňového zatížení, které se projeví při zdanění příjmu fyzických osob za předchozí zdaňovací období. Daňové úlevy mohou mít dvojí podobu. Nezdanitelná částka základu daně z příjmu snižuje základ před zdaněním (výše úlevy roste přímo úměrně s daňovou sazbou závislou na výši příjmu), zatímco sleva na dani snižuje výslednou částku po zdanění. Jiné opatření v rámci daňové politiky, jež se týká rodin, je možnost zvolit společné zdanění manželů (příp. partnerů) či oddělené zdanění partnerů, které například aplikují některé skandinávské země.

Oblastí průniku daňového a dávkového systému je zdanění dávek. Ve většině evropských zemí se dávky plynoucí ze sociálního pojištění pokládají za příjem, jsou tedy předmětem zdanění. Za příjem obvykle nejsou považovány tam, kde jsou hrazeny z daní.

V České republice je od daně z příjmu fyzických osob osvobozen příjem získaný ve formě dávek a služeb nemocenského pojištění, státní sociální podpory, sociálního zabezpečení, plnění z uplatnění nástrojů státní politiky zaměstnanosti a všeobecného zdravotního pojištění, příjem přijatý v rámci plnění vyživovací povinnosti nebo náhrada za tento příjem, dávky a služby sociální péče apod.

Existují také nástroje, jež jsou určené na **podporu slučitelnosti rodinných a profesních rolí**. Jedná se o důležitý systém tří typů dovolených - mateřská, rodičovská a otcovská dovolená. Tato opatření umožňují pracujícím rodičům pečovat o dítě v prvních letech života a zároveň také usnadňují jejich návrat zpět do zaměstnání.

Další podstatný nástroj rodinné politiky je systém institucionální péče o děti. Ten umožňuje zaměstnaným rodičům návrat do zaměstnání a nezaměstnaným uplatňovat příležitosti k rekvalifikaci či hledání zaměstnání (Holub, 2009).

Jednotlivými nástroji rodinné politiky se tato práce bude podrobněji zabývat ve třetí kapitole, zvláště pro Českou republiku a pro Švédsko.

2.2 Typologie rodinné politiky

Rodinná politika je úzce spjata s politikou sociální. Stále existují snahy vytvořit určitou typologii sociální, respektive rodinné politiky. Vzhledem k tomu, že neexistuje jednoznačná definice rodinné politiky, tak i vymezení modelů rodinné politiky je obtížné.

Jedni z prvních analytiků rodinné politiky Kamerman a Kahn vymezili pojmy explicitní a implicitní rodinná politika. **Explicitní** pojetí znamená, že země mají stanovenou zákonnou podobu institucionální formulace rodinné politiky. Rodina je předmětem politických diskusí, politické cíle s ohledem na rodinu jsou jasně stanoveny. Ačkoliv země s **implicitní** rodinnou politikou mohou mít také velmi rozvinuté politiky související s rodinou, jejich cíle nejsou určeny výhradně rodinám. Jsou to koncepty zaměřené na problematiku žen a dětí, gender rolí, chudoby, zaměstnání apod. Rozdíl mezi explicitní a implicitní politikou je tedy založen na existenci či neexistenci politického programu a zaměření jeho opatření na rodinu. Například skandinávské země mají dávky a

služby orientované na rodinu na vyšší úrovni než Německo, ačkoliv cíle rodinných politik ve Skandinávii nebyly striktně stanoveny. Mezi země s explicitní rodinnou politikou řadíme např. Německo, Belgii, Francii, s implicitní politikou potom Velkou Británii, Dánsko, Itálii apod.

V rámci Evropy lze hovořit o čtyřech základních typech rodinné politiky. Jedná se o typologii podle Esping-Andersena. Základem pro rozlišování různých režimů sociálního státu se pro Esping-Andersena stala specifika ve vzájemných vazbách mezi státem, trhem a rodinou. Variabilita těchto vazeb není uspořádána lineárně, ale tvoří jakési shluky států s více či méně podobnými charakteristikami. Matějková a Palonciová (2004) uvádí ve své práci tyto čtyři typy:

Liberální režim (anglosaský) je charakteristický pasivní politikou zaměstnanosti, nízkým zastoupením státního sektoru na trhu práce, flexibilním pracovním trhem, slabou rolí odborů a jiných ochrannářských institucí a nízkými sociálními dávkami. Rodina není v tomto režimu nijak výrazně podporována, stát intervenuje pouze v krizových situacích (USA, Švýcarsko, Velká Británie).

Sociálně demokratický systém (skandinávský) je založený na vysokém zdanění populace, aktivní politice zaměstnanosti, vysoké participaci žen na trhu práce, štedré sociální politice (Norsko, Švédsko). Systém umožňuje svými ochrannářskými rysy lepší sladění pracovní a rodinné sféry než systém liberální.

Konzervativní režim (bismarckovský, Německo, Nizozemsko, Francie) je orientován především na ochranu osob, které nejsou zaměstnány z důvodu zdravotního postižení, ztráty pracovního místa, odchodu do důchodu apod. Sociální dávky jsou závislé na době pojištění a výši odváděného pojištění. V tomto systému je podporována tradiční dělba rolí muže a ženy, kdy je žena ekonomicky závislá na muži, živiteli rodiny. Ženy mají pečovat o děti a domácnost, pracovat na zkrácený úvazek. Malá státní podpora možnosti skloubit zaměstnání a rodinu má vliv na rodinné plány mladých lidí. Francie se však svými pronatalitními opatřeními od klasických konzervativních zemí liší.

Tabulka 2.1 Modely rodinných politik

typy rodinné politiky	anglosaský	skandinávský	bismarckovský	postsocialistický
obecné rysy	úloha trhu je prvořadá; pomoc státu náleží jen nejvíce potřebným; minimální stupeň přerozdělování zdrojů	sociální práva každému; stát zajišťuje práci tam, kde není v soukromém sektoru; zavedeny vysoké daně a velký stupeň přerozdělování zdrojů	profesní sdružení zajišťují základní sociální práva; vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	vysoký stupeň přerozdělování zdrojů; postupný přechod od státního paternalismu k poskytnutí podpory jen potřebným
podpora rodiny	není stanovena výše minimální mzdy ovlivňující životní minimum; odpovědnost za péči o děti spočívá na rodičích a soukromých institucích	plošné základní dávky a vysoké další sociální dávky; dlouhá rodičovská dovolená	tradiční rodina je základním prvkem sociální struktury; živitel rodiny většinou muž, žena se stará doma o děti; dlouhá neplacená rodičovská dovolená	vysoká zaměstnanost žen; dlouhá rodičovská dovolená; rozvinutý systém péče o děti; nárok na sociální dávky testovaný; výše dávek demotivuje k pracovnímu zapojení
otázka rovnosti pohlaví	nevměšování se	politika rovnosti pohlaví; podpora dvoupříjmové rodiny	model tradiční jednokariérové rodiny	dvoupříjmový model rodiny
populační politika	neutrální	snaha udržet porodnost na vyšší úrovni	propopulační cíle	často propopulační cíle
forma dávek	výše univerzálních dávek nízká; adresnost; především daňové úlevy	univerzální nárokové dávky	dávky; odpočty z daní	adresnost; mnoho různých dávek
sít' veřejných institucí péče o děti	málo rozvinutá; zajišťováno soukromě	velmi rozvinutá	málo rozvinutá	rozvinutá
státy	Británie; Japonsko; Švýcarsko; USA	Dánsko; Finsko; Norsko; Švédsko	Francie; Německo; Nizozemí; Rakousko	Česká republika; Polsko; Slovensko; Maďarsko

Zdroj: Matějková, Paloncyová, (2004).

K těmto třem typům je možné přidat typ čtvrtý, tzv. **postsocialistický režim sociálního státu**. Tento typ v současné době své charakteristické prvky teprve formuje, nachází se v určité přechodné fázi. Od počátku 90. let musí představitelé tohoto režimu v souvislosti s přechodem na tržní ekonomiku čelit pro ně relativně novým sociálním problémům, jako je chudoba, sociální vyloučení, nezaměstnanost. Postupně se opouští od prvků státního paternalismu a nivelizace, nový systém musí naopak podporovat odpovědné sociální chování obyvatel, postupně se utváří soukromý sektor. Míra ekonomického zapojení žen je zde vysoká, systém sociálních dávek však v současné době často nemotivuje k pracovnímu zapojení.

Vzhledem k tomu, že se do popředí zájmu odborníků i veřejnosti dostává otázka rovných příležitostí mužů a žen, je možné také pohlížet na rodinné politiky z hlediska toho, do jaké míry umožňují skloubit pracovní a rodinný život, do jaké míry jsou ženy diskriminovány v závislosti na jejich rodinných povinnostech, na trhu práce a do jaké míry jsou muži podporováni ve spolupráci na rodinných povinnostech (hlídání nemocných dětí, rodičovská dovolená apod.).

Volba konkrétních variant rodinné politiky se pak většinou skládá z prvků více než jednoho systému. Pro její charakteristiku je pak důležité, které systémové součásti v rodinné politice státu převládají.

2.3 Vývoj a trendy rodinné politiky

Vývoj rodinné politiky ve světě, na rozdíl od předešlých relativně stabilních etap vývoje, významně akceleroval zejména v druhé polovině minulého století a to v souvislosti s přijetím sociálně-tržní vývojové orientace většiny moderních, ekonomicky vyspělých států. Tato transformace přinesla pro rozsáhlé skupiny obyvatelstva, uspořádané především v rodiny, na jedné straně relativní blahobyť i dobré životní podmínky, na straně druhé byla ale doprovázena sklonem k takovému ekonomickému rozvoji, který je spojen se zvýšenou migrací obyvatelstva, fenoménem dlouhodobé nezaměstnanosti a také rostoucím znečišťováním životního prostředí (Krebs a kol., 1997).

2.3.1 Populační vývoj v Evropě

Navzdory skutečnosti, že po 2. světové válce byla Evropa rozdělena na dva geopolitické bloky, na Východ a na Západ, rodinné chování bylo v obou těchto blocích až do konce 60. let velice obdobné. Rodinné formy i reprodukční chování evropského obyvatelstva se homogenizovaly, jak co se týče intenzity (frekventovaná manželství), tak co se týče sjednocování formy soužití (legální sňatek). Reprodukce byla charakteristická přechodem od vícedětných k málodětným rodinám, nejčastěji pak dvoudětným, rostla intenzita sňatečnosti a také se snižoval podíl bezdětných žen společně se snižováním věku při porodu prvního dítěte. Důsledkem války byly změny hodnotového systému lidí, životní prioritou manželského páru byly děti a sociální rozdíly při zakládání rodiny hrály jen minimální roli.

Rozdílné ekonomické, politické i sociální prostředí se projevilo na odlišném vývoji úhrnné plodnosti na Východě a Západě. Zatímco na Západě průměrný počet dětí na jednu ženu rostl až do poloviny 60. let a dosahoval hodnoty kolem 2,5, na Východě úhrnná plodnost v tomto období začala klesat. V polovině 60. let se řadila k nejnižším v evropském měřítku (pohybovala se kolem 2 dětí na jednu ženu). Tento fakt povzbudil vlády ve východoevropských zemích k přijetí opatření, která by stimulovala plodnost (Pavlík a kol., 2002).

Od druhé poloviny 60. let jsou na Západě pozorovatelné rychlé a nečekané změny jak v rostoucí životní úrovni, tak v demografickém chování. Dochází k velkým posunům v normách a postojích populací s výrazným důrazem na jedinečnou hodnotu každého člověka (posílení individualismu, důraz na seberealizaci jedince a jeho práv). Proces významné změny demografických vlastností západní společnosti proběhl nejdříve v zemích severní Evropy a následně v západoevropských zemích (s mírným zpožděním v jižní Evropě). Dochází k trvalému snižování úrovně plodnosti, a ta se dostává v naprosté většině zemí pod hranici prosté reprodukce.¹ Tento pokles byl později (od počátku 70. let) provázen poklesem sňatečnosti, rodinné formy se pluralizovaly. Vedle legálně uzavřených

---

¹ Hranice prosté reprodukce je hranice potřebná k dlouhodobému početnímu zachování populace na stejné úrovni. K udržení početního stavu populace (prostá reprodukce) je zapotřebí **úhrnná plodnost 2,1**. Tedy pokud se narodí každé ženě v dané populaci více než dvě děti (průměrně 2,1) tak bude populace růst, pokud méně, tak se bude počet obyvatel snižovat.

manželství se začala šířit nesezdaná soužití. Nejprve u osob rozvedených a poté také u osob do věku 35 let jako manželství na zkoušku, načež část z nich se stala trvalou alternativou nahrazující legální svazky. Manželství se stávala méně stabilními a začal růst počet neúplných rodin (Rychtaříková, 2001).

Velká transformace demografického chování, která probíhala ve vyspělých zemích od poloviny 60. let, neměla v historii obdobu a znázorňovala historicky nový a trvale zakotvený model demografického chování. V souvislosti s novou fází ve vývoji evropské demografické historie jsou tyto změny v rodinném chování souhrnně označovány jako druhý demografický přechod² (Možný, 2006). V jeho pozadí stojí převratné změny myšlení evropských žen, mužů a párů, změny hodnotového systému směrem k pluralizaci hodnot (tolerance rozvodu, tolerance homosexuality), hledání individuálních životních stylů a osobní identity. Druhý demografický přechod bývá označován jako individualistický a jeho prioritou bylo sebenaplnění a seberealizace jedince a jeho práva. Důsledkem změn v uvedených sférách života byl pokles demografických ukazatelů, a to intenzity sňatečnosti, intenzity plodnosti až na velmi nízkou úroveň. Druhý demografický přechod přinesl zvyšování průměrného věku při vstupu do manželství a při narození prvního dítěte a zejména rozšíření alternativních forem partnerského soužití. Dříve demograficky poměrně homogenní Evropa se odlišila v demografických ukazatelích na Západě a na Východě (Rychtaříková, 2001).

Poněkud jiný osud postihl vývoj populace a podobu rodiny v zemích východní Evropy. V bývalých socialistických zemích byl proces demografické reprodukce silně ovlivňován dřívější populační politikou státu a nepřítomností některých z mechanismů, které naopak podmiňovaly vývoj v západní Evropě (změna hodnotových orientací mladých lidí, různé možnosti jejich seberealizace, prodloužení délky vzdělávání, existence motivací pro vyšší vzdělání a budování profesní kariéry, změna postavení žen ve společnosti apod.). V 80. letech tak patřily populace socialistických zemí mezi populace s relativně vyšší úrovní plodnosti a vyznačovala se koncentrací plodnosti do mladého věku žen a také velmi nízkým průměrným věkem prvorodiček. Vysoká úroveň sňatečnosti a plodnosti žen v

---

² Proces prvního demografického přechodu začal v polovině 18. století. Během tohoto procesu se mění extenzivní způsob demografické reprodukce ve způsob intenzivní. Před tímto procesem se relativně mnoho dětí rodilo a jen málo se jich dožívalo věku dospělosti, po jeho zakončení se rodí málo dětí a téměř všechny se dožívají vysokého věku.

nejmladších věkových skupinách (18 až 21 let) měla více důvodů. Kromě nedostatečné sexuální výchovy ve školách a omezené dostupnosti efektivní antikoncepce byla standardnost sňatkového chování podporována faktem, že založení vlastní rodiny bylo jednou z mála možností seberealizace a osamostatnění mladých lidí. Významnou měrou k tomu přispívala pronatalitní opatření vlády jako bylo přednostní přidělování bytů rodinám či novomanželské půjčky od roku 1973 a další materiální a finanční výhody sezdáným pářům. Život v manželství s dětmi byl chápán jako něco normálního a naopak svobodné ženy od určitého věku ztrácely svoji prestiž. Východní země Evropy se rovněž vyznačovaly vysokou úrovní umělé potratovosti (nedostatečná dostupnost antikoncepce a nedostatečné rozšíření povědomí o ní). Zároveň zaostávaly ve zlepšování intenzity úmrtnosti, nadúmrtnost byla vysoká především u mužů ve středním věku.

V 90. letech došlo v důsledku politických změn v těchto státech k nastolení nových podmínek reprodukčního chování. To bylo ovlivněno destabilizací životních podmínek a erozí jistot týkajících se budoucnosti a negativními dopady přechodu k tržním ekonomikám. Během 90. let se demografické ukazatele dramaticky změnily v důsledku uvedených vnějších podmínek, ale také v souvislosti se změnami v oblasti rodiny a partnerských vztahů, mj. v důsledku posunu v normách a postojích populace (Rychtaříková, 2001). Nastolení demokracie umožnilo mladým lidem více možností seberealizace, projevílo se také ve vyšší vzdělanosti žen, které pak měly větší pravděpodobnost kariérního postupu.

2.3.2 Trendy v rodinné politice

Dnešní moderní rodina je do značné míry utvářena hodnotami, které ve společnosti převládly na začátku 90. let a v dalších letech došlo k jejich prohloubení. Navrátilová (2007) hovoří především o nárůstu individualismu a pluralismu. Rovněž se nově interpretuje postavení ženy v rodině i ve společnosti. Ženy se stále více ucházejí o lepší postavení v oblasti pracovního i společenského uplatnění.

Matějková a Paloncyová (2004) stručně shrnuly trendy v rodinné politice do následujících bodů:

Populační politika již nemá svůj formální charakter, tzn. že není zaměřena na demografický dopad přijímaných opatření, ale zkoumá, jak tato opatření působí na životní podmínky rodin. Těžištěm rodinné politiky se stalo skloubení zaměstnání s péčí o rodinu a zrovnoprávnění postavení mužů a žen.

Zaměření na tzv. adaptační opatření, jejichž cílem je přizpůsobit se novým demografickým podmínkám, ne je měnit. Za taková opatření lze považovat například důchodovou reformu, která bude vycházet z předpokládaných důsledků demografického stárnutí.

Přechod od koncepce "welfare state" k tzv. "care-giving society", ve které péče o děti a staré osoby bude společností náležitě oceněna. Tato koncepce chápe výchovu dětí jako kterékoliv jiné zaměstnání. Rodiče budou mít možnost zůstat doma a starat se o děti za stejných podmínek, jako kdyby byli zaměstnání.

Ohodnocení faktu, že rodiny produkují "lidský kapitál". Společnost dosud oceňovala pouze ekonomickou produkci, což zvyhodňuje bezdětné oproti těm, kteří se rozhodnou mít děti na úkor své profesionální kariéry a pracovním výdělkům. Jedná se o opatření, která by zmenšovala tuto nerovnováhu (při výpočtu výše důchodu je brán v úvahu počet vychovaných dětí).

3 Komparace rodinné politiky a demografického vývoje v České republice a ve Švédsku

V této kapitole budou popsány základní charakteristiky rodinné politiky a demografická situace v České republice a ve Švédsku. Hlavní pozornost zde bude zaměřena na systém podpory rodin v obou těchto zemích. Srovnání nástrojů jednotlivých zemí bude sloužit jako podklad pro zhodnocení účinnosti konkrétních opatření v poslední kapitole.

3.1 Základní charakteristiky rodinné politiky v České republice

3.1.1 Demografická situace v České republice

V 90. letech došlo v České republice k zásadním změnám demografických procesů. Nejpodstatnějším a nejvíce diskutovaným je pokles porodnosti a plodnosti.³ Kladně je pak hodnoceno snižování intenzity úmrtnosti, způsobené především poklesem úmrtnosti ve středním a vyšším věku, ale i snížením kojenecké úmrtnosti.

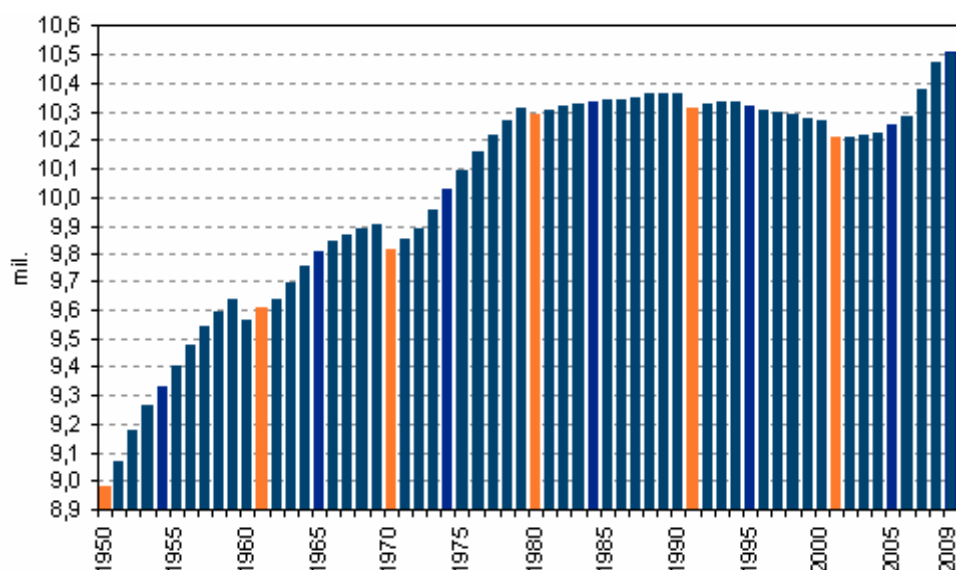
Pokles porodnosti a snižování úmrtnosti má za následek zrychlující se proces stárnutí populace a od roku 1994 do roku 2002 i pokles početního stavu obyvatelstva. Ani kladné migrační saldo v těchto letech nekompenzovalo přirozený úbytek. Jak můžete vidět na **grafu 3.1**, celkový přírůstek obyvatelstva byl díky zahraniční migraci zaznamenán až od roku 2003.

Národní zpráva o rodině (2004) uvádí, že z hlediska rodinného chování došlo i ke změnám procesu sňatečnosti - uzavření prvního sňatku je odsouváno do vyššího věku a je také častěji, alespoň dočasně, nahrazeno nesezdaným soužitím. Rozvodovost měla i v 90. letech rostoucí trend.

---

³ Ukazatelem porodnosti je například hrubá míra porodnosti, která představuje počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel. Při zjišťování plodnosti se nejčastěji používá ukazatel úhrnné plodnosti, který vyjadřuje průměrný počet živě narozených dětí jedné ženě během jejího reprodukčního období.

Graf 3.1 Vývoj počtu obyvatel v ČR v letech 1950-2009

Zdroj: ČSÚ, (2010).

V České republice žije k 31. 12. 2010 podle Českého statistického úřadu 10 532 770 obyvatel. Podle projekce Českého statistického úřadu z roku 2009 poroste počet obyvatel České republiky podle střední varianty projekce⁴ do roku 2030, kdy dosáhne 10,91 mil., poté bude klesat k horizontu 1. 1. 2066 na hodnotu 10,67 mil. obyvatel. Celkový počet obyvatel (včetně cizinců s dlouhodobým pobytem) bude tedy na počátku roku 2066 podle střední varianty projekce mírně vyšší než dnes. Výši reálného růstu ovlivní zahraniční migrace, přirozenou měrou bude české populace zhruba od 20. let 21. století ubývat. Zastoupení osob starších 65 let se více jak zdvojnásobí. Dále se sníží počet obyvatel ve věku 15- 64. Nejrychleji bude přibývat osob v nejvyšším věku nad 85 let, podle střední varianty projekce se do roku 2066 zvýší počet této skupiny obyvatel na 7,5násobek. Ani masivnější imigrace trend stárnutí populace nezvrátí. Početně se vyrovná velikost kategorie osob v ekonomicky aktivním a neaktivním věku.

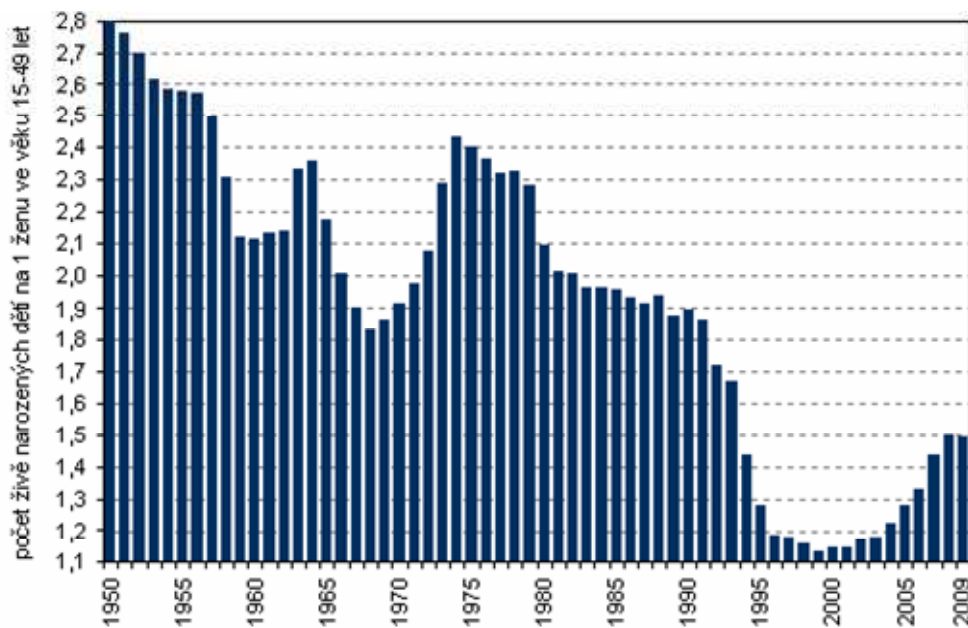
⁴ Projekce obyvatelstva byla zpracována v tradičních třech variantách: nízké, střední a vysoké. Střední varianta je považována a prezentována jako nejpravděpodobnější, nicméně výsledky je třeba interpretovat spíše ve smyslu vymezení očekávaného vývoje daného extrémními variantami. S rostoucí vzdáleností od prahu projekce se pochopitelně výsledky nízké a vysoké varianty od sebe stále více oddalují. Horizont Projekce 2009 byl stanoven na rok 2066.

Jak bylo uvedeno výše, **vývoj porodnosti a plodnosti** byl v 90. letech ze všech demografických procesů nejvýraznější. Až do roku 1996 významně klesal počet narozených dětí, v dalším období pak stagnoval. Podobně jako v případě sňatků byly klesající počty porodů spíše překvapením, neboť do reprodukčního věku se dostávaly silné populační ročníky ze 70. let. Společenská transformace však vedla ke změně rodinného chování, tj. založení rodiny je odkládáno do vyššího věku (Sirovátka, 2006).

Novým rysem vývoje porodnosti po roce 1989 je zvyšování počtu a podílu dětí narozených mimo manželství. V roce 2010 se mimo manželství narodilo už každé třetí dítě. Z hlediska intenzity plodnosti podle věku nevdaných žen došlo v souladu s celkovým trendem ke snížení plodnosti ve věku do 25 let a ke zvýšení plodnosti především ve věku starším 30 let. Celkově se plodnost nevdaných žen příliš nezměnila, ale vzhledem k většímu zastoupení nevdaných žen v populaci se počet dětí narozených mimo manželství zvyšuje.

Graf 3.2 Úhrnná plodnost v České republice v letech 1950 – 2009

Zdroj: ČSÚ, (2010).

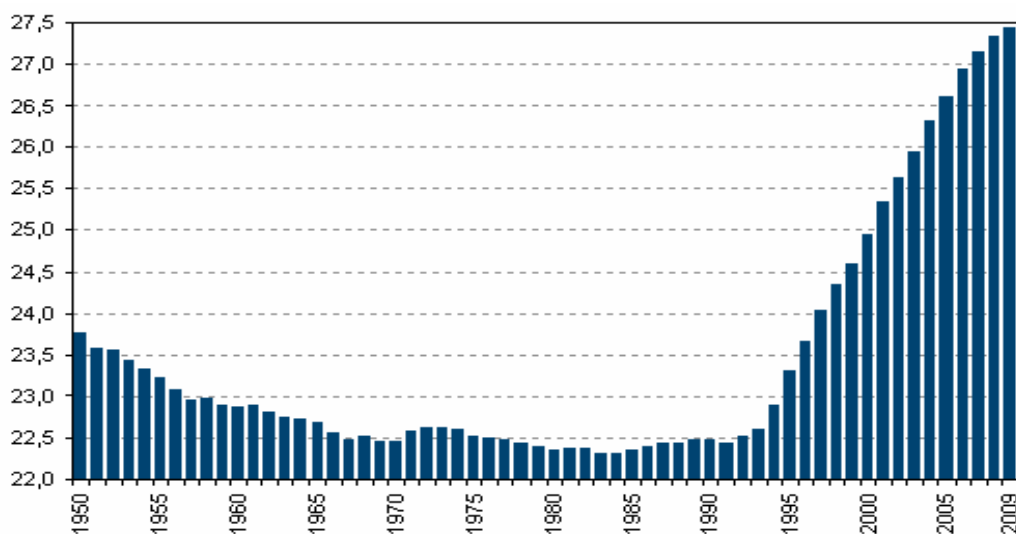
Graf 3.2 ilustruje vývoj úhrnné plodnosti od 50. let až do současnosti. Od začátku 90. let začala úhrnná plodnost výrazně klesat. Nejnižší úroveň plodnosti dosáhla Česká republika v roce 1999 (1,13) a poté se celé jedno desetiletí pohybovala v hodnotách označovaných jako extrémně nízké, tj. pod úrovní 1,3 dětí na jednu ženu (Kalibová a kol.,

2009). Až v roce 2008 pak dosáhla úroveň úhrnné plodnosti hodnoty 1,5, což je nejnižší úroveň pro udržení populační rovnováhy.

V *Národní zprávě o rodině* (2004) je vývoj porodnosti a plodnosti v 90. letech shrnut do těchto charakteristických rysů:

- snižování počtu živě narozených dětí a průměrného počtu živě narozených dětí připadajících na jednu ženu hluboko pod hranici prosté reprodukce (viz graf 3.2 Úhrnná plodnost v letech 1950-2009),
- významné snižování plodnosti ve věku 20 až 24 let, ve 2. polovině 90. let mírné zvyšování plodnosti ve věku starším 25 let (viz graf 3.3 Průměrný věk při narození 1. dítěte v letech 1950-2009),
- růst podílu dětí narozených mimo manželství.

Graf 3.3 Průměrný věk při narození 1. dítěte v letech 1950 – 2009

Zdroj: ČSÚ, (2010).

Právě **statistika sňatků** stojí z velké míry za silným propadem narozených dětí, protože rozhodující podíl dětí se stále ještě rodí v rámci manželství. Vývoj sňatečnosti v 90. letech je možné shrnout do několika charakteristických znaků (*Národní zpráva o rodině*, 2004):

- snížení intenzity sňatečnosti svobodných,

- odklad prvního sňatku do vyššího věku,
- snížení intenzity opakované sňatečnosti,
- růst zastoupení svobodných ve věku mladším 30 let,
- růst počtu nesezdaných soužití.

Za příčiny poklesu sňatečnosti je možné považovat na jedné straně rozšíření možností seberealizace mladých lidí mimo rodinnou sféru (delší doba studia, profesní zkušenosti, studium jazyků, zahraniční stáže, cestování apod.), na druhé straně se na odkladu založení vlastní rodiny, a tedy i uzavření sňatku, podílí v případě některých rodin také obtížná ekonomická situace, a to především z hlediska možnosti získání samostatného bydlení. Mladí lidé chtějí být nejprve soběstační, než založí vlastní rodinu a také mají větší nároky na životní standard. Model bydlení více generací je odmítán a je spíše nouzovým řešením.

Rozvodovost se na rozdíl od sňatečnosti či porodnosti v 90. letech zvyšovala. Pokračoval tak vzestupný trend započatý již za 2. světové války. Vývoj rozvodovosti v 90. letech je možné shrnout do určitých charakteristických znaků (Národní zpráva o rodině, 2004):

- zvyšuje se podíl rozvádějících se bezdětných manželství,
- růst intenzity rozvodovosti s výjimkou roku 1999, kdy bylo rozvedeno méně manželství, v důsledku uvádění nového *Zákona o rodině* do praxe,⁵
- snížení rozvodovosti v prvních 4 letech manželství, kritickými roky však zůstává třetí a čtvrtý rok manželství.

Na směr dalšího vývoje rozvodovosti bude mít vliv nové sňatkové chování mladých generací, tj. manželství uzavřená ve vyšším věku a zkušenost s nesezdaným soužitím by mohly vést k větší stabilitě manželství.

Česká republika se před rokem 1989 vyznačovala také vysokou mírou potratovosti. Na tuto situaci měla mimo jiné vliv i poměrně liberální legislativa (Zákon z roku 1957),

---

⁵ Novela se dotkla především rozvodů manželství s nezletilými dětmi. Podle nové právní úpravy rozvodu může být manželství rozvedeno až v okamžiku, kdy je vyřešena situace nezletilých dětí pro dobu po rozvodu.

přestože do roku 1987 se tzv. interrupční komise snažily interrupce ovlivňovat a monitorovat. V 90. letech se počet potratů i intenzita potratovosti významně snižovaly. Na přelomu 80. a 90. let končilo interrupcí více než 40 % těhotenství, v roce 2002 bylo, i navzdory další liberalizaci zákonů v souvislosti s interrupcemi, uměle přerušeno pouze 23 % těhotenství. Tento vývoj svědčí o uvědomělejší plánování rodiny a odpovědnějším sexuálním chování a také o nárůstu užívání antikoncepčních prostředků (Národní zpráva o rodině, 2004).

3.1.2 Vývoj rodinné politiky v ČR

V období před rokem 1948 byla explicitní podpora rodiny v tehdejším politickém uvažování nepříliš významná. To bylo dáno relativně příznivým populačním vývojem a současně také tím, že stále ještě přetrvával tradiční model rodiny, který nebyl výrazně ohrožený strukturálními sociálními změnami.

Od počátku 50. let pak byla rodinná politika spojována se sociálními cíli stávajícího politického systému. Výrazně převládala orientace na výzkum demografického chování populace, zejména porodnosti, a zjišťování faktorů, které ji ovlivňovaly. Na základě toho byla pak uplatněna opatření podporující porodnost a prostřednictvím sociálních dávek či službami byli zvýhodněni jedinci, kteří naplňovali stanovená kritéria, například uzavřeli manželství nebo měli malé děti (Nešpor, Večerník, 2006). Došlo k rozmachu institucionální péče o děti od nejnižšího věku, rychlému rozpadu tenkrát obvyklého vícegeneračního soužití rodin a také k rozvoji přímé i nepřímé podpory rodin ze strany státu ve snaze potlačit ekonomické funkce rodiny. Ty byly postupně přejímány totalitním státem, který se snažil omezit okruh působnosti rodiny především na její biologicko-reprodukční funkci (Krebs, 2007).

Národní zpráva o rodině (2004, str. 8) uvádí, že „smyslem totalitní rodinné politiky bylo rozvolnit rodinné vazby a omezit přirozené funkce a význam rodiny ve společnosti na jakousi hybridní formu rodiny, která funguje jen jako prostředí realizace základních biologických potřeb.“

Uplatňovaná opatření měla silně normativní charakter, který se podařilo vtisknout i populaci, kde byla velmi vysoká sňatečnost, často ve velmi nízkém věku, (v 70. letech uzavíralo manželství 97 % svobodných žen a 95 % svobodných mužů) a většina rodin měla dvě děti. Vysoká sňatečnost však přinášela také vysokou míru rozvodovosti, kterou se nedařilo snížit, ale naopak rostla. Nešpor a Večerníček (2006) uvádějí, že základní (ačkoli omezené) cíle byly dosaženy, společnost se v dostatečné míře reprodukovala a další pracovní síla, která byla potřebná k budování socialistické společnosti, byla získána vysokou zaměstnaností žen.

Krebs (2007) uvádí, že opatření tehdejší rodinné politiky byla realizována v rámci soustavy „společenské pomoci rodinám s dětmi“. V tomto systému byla většina peněžitých dávek pojata jako dávky nemocenského pojištění a stanovena nebo limitována absolutními částkami. Zvláště od druhé poloviny 70. let při neexistenci valorizačních mechanismů docházelo při změně cenových a příjmových relací ke ztrátě reálného obsahu poskytovaných peněžních dávek. Kritériem nejvýznamnější dávky – přídavku na dítě – byl počet dětí v rodině. Nebyla zde zohledněna racionální ani skutečná úroveň nákladů, která odpovídá věku jednotlivých dětí.

Jak píše Krebs (2007), na počátku 90. let byl systém podpory rodin tvořen prvky:

- přímé finanční pomoci,
- nepřímé finanční pomoci,
- službami,
- a pomocí naturální.

Systém přímé finanční podpory se skládal ze souboru dávek, které Krebs (2007) ve své knize charakterizuje jako:

- skupinu dávek posilujících příjmy rodin s dětmi po celou dobu jejich péče o nezaopatřené děti, například přídavky na děti,
- specifické dávky, které se poskytují za určitých podmínek, př. podpora při narození dítěte, mateřský nebo rodičovský příspěvek,

- dávky poskytované rodinám, jejichž příjmy klesly pod určitou hranici, př. příspěvek na výživu dítěte,
- účelové dávky, př. stipendia a státní příspěvek k novomanželským půjčkám.

Soustava nepřímé finanční pomoci představovala různé dotace ze státního rozpočtu, které nebyly rodinám poskytovány přímo, ale zprostředkovaně prostřednictvím dotací veřejnému sektoru, jako například dotace na pobyt a stravování dětí v jeslích, mateřských školách, domovech mládeže, ubytování ve vysokoškolských kolejích, bezplatné poskytování školních učebnic a pomůcek atd.

Ze všech nástrojů používaných k podpoře rodin zasluhují zvláštní pozornost dvě nejvýznamnější dávky, které existují z důvodu zabezpečení matky, později i otce, v období těhotenství ženy a v období péče o nejmenší děti. Jedná se o peněžitou pomoc v mateřství a mateřský později rodičovský příspěvek.

Nárok na placenou mateřskou dovolenou nebo tzv. peněžitou pomoc v mateřství měly matky už od roku 1920 a to po dobu 6 týdnů. V dalších desetiletích se délka vyplacení peněžitě pomoci v mateřství postupně zvyšovala. Dle původní úpravy *Zákona č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců* (od 1. 1. 1957), byla peněžitá pomoc v mateřství poskytována ženě po dobu 18 týdnů a pohybovala se v rozmezí 70 % až 90 % z čisté denní mzdy se stanovenými minimálními denními limity. K 1. 4. 1964 se doba, po kterou byla poskytována peněžitá pomoc v mateřství, prodloužila na 22 týdnů s rozdílně stanoveným způsobem výpočtu její výše pro prvních 18 týdnů (70 % až 95 % z čisté denní mzdy) a pro zbývajících 4 týdny (40 % do 60 % čisté denní mzdy). Od 1. 7. 1968 byla doba poskytování peněžitě pomoci v mateřství prodloužena na 26, případně 35 týdnů. K 1. 7. 1987 byla doba, po kterou byla poskytována peněžitá pomoc v mateřství sjednocena s délkou trvání mateřské dovolené, tj. mohla být poskytována po dobu 28 a 37 týdnů a po tuto dobu je poskytována dosud (Tichá, 2009).

Mateřský, později rodičovský příspěvek byl do soustavy společenské pomoci rodinám zahrnut od 1. 7. 1970. Cílem této dávky bylo podpořit rození dětí a také zlepšení sociální situace rodin v době, kdy matka nemohla z důvodu péče o dítě pracovat. Lze však říci, že zavedení tohoto příspěvku znamenalo počátek zásadního obratu v pojetí podpory rodin. Došlo k odstoupení státu od zásady institucionální péče o děti od nejútlejšího věku, jež fungovala od 50. let. Účelem této dávky bylo rozšířit okruh žen, které mají malé děti, resp. zastavit pokles porodnosti. Mateřský příspěvek se původně poskytoval pouze ekonomicky aktivním ženám⁶, které zároveň pečovaly o další dítě ve věku do 15 let. Výši příspěvku ovlivňovalo několik faktorů. Zohledňoval se počet dětí, o které žena pečuje a na něž jí peníze náleží (na děti do 2 let věku), a dále pak celkový počet dalších dětí v rodině. Od 1. 10. 1971 byl poskytován všem ženám bez ohledu na jejich ekonomickou aktivitu. Osobní rozsah byl s účinností nového zákona vypuštěn a místo nároku pracovnice se v něm již hovoří o nároku každé ženy. Stejně tak byla zrušena povinnost, jež přikazovala matce odpracovat alespoň 270 dní v posledních dvou letech před porodem (Krebs, 2007).

Od roku 1989 byla prodloužena doba poskytování této dávky při péči o druhé dítě na 3 roky (Tichá, 2009). Od 1. 10. 1990 se přistoupilo k celkové změně koncepce mateřského příspěvku tak, že došlo k zrovnoprávnění otce a matky při výchově dětí, což se odrazilo také ve změně názvu z mateřského na rodičovský příspěvek. Sjednotila se také doba poskytování do 3 let věku dítěte bez ohledu na pořadí jeho narození. Tato úprava přispěla ke zlepšení sociální situace rodin, zdravotního stavu dětí i k omezení jejich počtu v zařízeních péče o dítě, zejména v jeslích (Krebs, 2007).

Za účelem vytvoření adresnějšího přístupu k podpoře rodiny byl v roce 1990 zaveden státní vyrovnávací příspěvek jako zvláštní dávka, která měla fungovat pro vyrovnání sociálních důsledků při zvýšení některých maloobchodních cen pro obyvatelstvo. Nejdříve byl tento příspěvek poskytován plošně, poté pouze ekonomicky neaktivním a od dubna 1993 na nezaopatřené dítě v rodině s příjmem nepřesahujícím stanovený násobek životního minima. Jiným dočasným opatřením bylo zavedení příspěvku na hrubé nájemné. Také v daňovém systému došlo ke změně a byly definovány částky na dítě ze základu daně jednoho z rodičů. K výrazné zlomu v podpoře rodiny došlo v roce

---

⁶ Zákon stanovoval okruh osob, kterých se dávka týkala. Jednalo se o pracovnice v pracovním poměru, členky výrobních družstev, vojákyně, hospodařící rolnice, učnice, uchazečky o zaměstnání, studentky a jiné ženy, jež se účastnily nemocenského pojištění pracovníků.

1995, kdy byl schválen ***Zákon o státní sociální podpoře rodin s dětmi*** a i přes několik novelizací má tento zákon stále významnou roli. Tento zákon systémově zakotvuje **dávky státní sociální podpory**. Účelem těchto dávek je poskytnout podporu zejména rodinám s nezaopatřenými dětmi v určitých sociálních situacích. Hlavní zásadou jejich poskytování je solidarita vysokopříjmových rodin s rodinami s nízkými příjmy a bezdětných rodin s rodinami s dětmi.

Sociální reforma provedená v polovině 90. let se státní sociální podporou jako samostatným pilířem rodinných dávek výrazně individualizovala podporu rodiny a jejím rozhodujícím kritériem se stala sociální solidarita vysokopříjmových rodin s nízkopříjmovými. Na rozdíl od jiných států střední Evropy, kde se v této době konstruovaly systémy ucelené rodinné politiky zaměřené na komplexní podporu rodin ve smyslu ocenění jejich výkonů, v České republice se naopak ustavovalo a upevňovalo chápání rodinné politiky jako dílčí formy sociálního zabezpečení, resp. konkrétně sociální pomoci. Pojem sám se navíc postupně vytrácel z oficiálních vládních dokumentů, byť stále zůstával součástí programů některých politických stran. Až v posledních letech je možno konstatovat určitý návrat k rodinné politice. Byly podniknuty kroky k vytvoření jednotné koncepce rodinné politiky, a to jak na základě vědomí nepříznivé rodinné a sociodemografické situace společnosti, tak na vnější popud, kdy bylo v porovnání s ostatními státy EU zjištěno, že koncepce rodinné politiky v České republice chybí. Tato koncepce byla publikována v říjnu 2005. Schválený dokument je prvním dokumentem ucelené koncepce rodinné politiky a jeho cílem je posílit pozici rodiny v české společnosti, vytvořit všestranně příznivější společenské klima i podmínky pro rodinu a umožnit lidem sloučení profesních a rodičovských rolí.

Národní koncepce rodinné politiky vychází z Národní zprávy o rodině, kterou vláda schválila dne 15. 9. 2004. Z Národní koncepce rodinné politiky vychází také Akční plán na podporu rodin s dětmi na období 2006-2009. Tento se na rozdíl od Národní koncepce rodinné politiky zaměřuje na podporu rodiny ve všech vývojových stádiích rodinného cyklu a maximálně zohledňuje potřebu komplementarity a průřezovosti podpory rodiny.

3.2 Základní charakteristiky rodinné politiky ve Švédsku

3.2.1 Demografická situace ve Švédsku

Švédsko je zemí, která předeslala proces, jež byl později označen jako druhý demografický přechod. K výrazné přeměně vzorců rodinného chování směrem ke křehčím partnerským vztahům, odkládání založení rodiny do vyššího věku a výraznému snížení plodnosti vyššího pořadí zde začalo docházet dříve než v ostatních evropských zemích. Švédsko však v dnešní době představuje zemi s jednou z nejvyšších měr plodnosti v rámci Evropy, neboť úhrnná plodnost se zde blíží hranici prosté reprodukce (v roce 2009 činila 1,94). Současně se zde rodí velmi významný podíl dětí mimo manželství a rozvodovost manželství je na vysoké úrovni. Rozšířena jsou zde nesezdaná soužití, která tvoří jiný, nicméně podle výzkumů poměrně křehký typ úplné rodiny (Šťastná, 2009).

Počet obyvatel Švédska se podle švédských statistik za posledních 50 let zvýšil ze 7,5 milionu v roce 1960 téměř na 9,5 miliónu k 31. 12. 2010. Populační růst byl pozitivně ovlivněn kladným migračním saldem i kladným přirozeným přírůstkem. Od 60. let se přirozený přírůstek obyvatel snižoval. Na začátku 80. let se naopak poměr narozených a zemřelých výrazněji změnil ve prospěch narozených. Po poklesu přirozeného přírůstku v průběhu 90. let dochází v posledních letech k jeho opětovnému nárůstu, tzn. počty narozených opět převyšují počty zemřelých. Růst populace je v těchto letech zaznamenán jak díky kladnému migračnímu saldu, tak rovněž díky vysoké úrovni porodnosti (SCB, 2010).

Vlivem vývoje porodnosti, ale také nízké úrovně úmrtnosti je švédská populace stejně jako ostatní vyspělé země vystavena demografickému stárnutí obyvatelstva. V průběhu posledního století dochází k výrazným změnám ve věkové struktuře obyvatel, které jsou patrné z grafů uvedených jako příloha 2. Zatímco na počátku 20. století odpovídala věková pyramida progresivnímu typu s vysokým podílem dětí a naopak nízkým podílem starých lidí, v roce 2009 již věková struktura odpovídá stacionárnímu typu.⁷

---

⁷**Progresivní typ** - populace s tímto typem věkové struktury je charakterizována vysokou úrovní plodnosti, která je však obvykle kompenzována i značnou intenzitou úmrtnosti. Každé zlepšení úmrtnostních poměrů pak vede k početnímu růstu populace. **Stacionární typ** - populace s tímto typem se vytváří při déletrvajícím

Demografické stárnutí švédské populace je zřejmé také z tabulky 3.4, jež charakterizuje věkové složení populace. Na začátku 20. století bylo pouze 12 % obyvatel starších 60 let, dnes je to již celá čtvrtina populace. V roce 1900 byla takřka třetina obyvatel mladší 15 let a ještě v roce 1950 to bylo 23 %, nyní tento podíl nedosahuje ani 17 %. Růst vykazuje také index závislosti, neboť roste počet lidí starších 60 let, kteří připadají na 100 lidí v produktivním věku, a index ekonomického zatížení, podle kterého na 100 lidí v produktivním věku připadá 71 dětí do 15 let a seniorů nad 60 let. Podle švédské projekce obyvatelstva uveřejněné na stránkách švédského statistického úřadu se bude podíl obyvatel starších 60 let i nadále zvyšovat společně s tím, jak budou stárnout početné poválečné generace (SCB, 2010).

Tabulka 3.4 Podíly osob ve věkových skupinách, index závislosti a ekonomického zatížení ve vybraných letech (v %)

věková skupina	1900	1950	1970	1980	1990	2009
0-14	32,4	23,4	20,8	19,4	18	16,6
15-59	55,6	61,6	59,5	58,4	59,3	58,6
60+	11,9	14,9	19,7	22,1	22,7	24,8
index závislosti (60+)	21,4	24,2	33,1	37,9	38,3	42,3
index ek. zatížení	79,7	62,2	68,1	71,1	68,7	70,6

Pozn.: Index závislosti 60+ = počet osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15-59 let. Index ekonomického zatížení = počet dětí ve věku 0-14 let a počet osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15-59 let.

Zdroj: Statistics Sweden, (2010). Vlastní zpracování.

Stejně jako ve Švédsku, tak i v České republice dochází k demografickému stárnutí obyvatelstva. Na grafu uvedeném v příloze 1 můžeme vidět očekávaný vývoj počtu obyvatel podle hlavních věkových skupin. Je z něj patrné, že Českou republiku v příštích letech čeká pokles podílu dětí v populaci, bude se snižovat i zastoupení osob ve věkové skupině 15-64 let, přičemž obyvatelstvo nad 65 let bude výrazně přibývat. Rostoucí počty obyvatel ve vyšším a vysokém věku tak budou znamenat silné ekonomické zatížení obyvatelstva v produktivním věku.

---

poklesu hladiny plodnosti až na úroveň, kdy při dané úrovni úmrtnosti pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku, přičemž početní stav populace zůstává v dlouhodobém pohledu konstantní.

Jak bylo uvedeno výše, růst populace ve Švédsku je v posledních letech zaznamenán také díky vysoké úrovni porodnosti. Ve zvýšení úrovně **porodnosti** v 80. letech sehrály svoji roli nejspíše dva faktory, které působily současně. Na jedné straně to byla příznivá hospodářská situace a švédské rodiny si tak mohly snadněji dovolit mít (další) dítě, na druhé straně to byly změny v rodinné politice Švédska, které vedly ke zvýhodňování těch, kteří měli děti po sobě. Ve švédském systému je výše dávek odvozena od předchozích příjmů a pro rodiče je tak výhodné, aby dobu narození svého dítěte optimalizovali vzhledem k objemu příjmu a dávek. Zavedení tzv. rychlostní prémie pak ve svém důsledku vedlo ke zkrácení meziporodního období. Pokud interval mezi narozením dalšího dítěte trval méně než 24 měsíců, rodiče měly nárok na dávky minimálně ve výši, jakou pobírali s předešlým dítětem, a to bez toho, aniž by se museli vrátit do práce. V roce 1986 byl pak tento interval mezi dvěma porody zvýšen na 30 měsíců. Jedna z příčin, že tato opatření měla tak velký vliv na dynamiku rození dětí, bylo i to, že běžná praxe švédských matek je zůstat na pracovním trhu i po narození dětí, avšak zkrátit svoji pracovní dobu (Šťastná, 2010).

Tabulka 3.5 Porodnost v letech 1960-2009, vybrané roky.

rok	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
počet živě nar. dětí (v tis.)	102,2	110,2	97,1	123,9	90,4	101,3	105,9	107,4	109,3	111,8
úhrnná plodnost	2,20	1,92	1,68	2,13	1,55	1,77	1,85	1,88	1,91	1,94
podíl dětí nar. mimo manželství	11,3	18,6	39,7	47,0	55,3	55,5	55,5	54,8	54,7	54,3

Zdroj: Statistics Sweden, (2010). Vlastní zpracování.

V tabulce 3.5 můžeme vidět, že z hlediska intenzitních ukazatelů klesala úhrnná plodnost od konce 60. let z hodnoty 2,20 na úroveň zhruba 1,7 na přelomu 70. a 80. let. V 80. letech se úhrnná plodnost zvyšovala a dostala se až na hranici 2,13. Po poklesu v průběhu 90. let dochází v posledních letech k opětovnému nárůstu. Se současnou hodnotou úhrnné plodnosti 1,94 (v roce 2009) tak patří Švédsko z hlediska úrovně plodnosti na špici evropských zemí. Pokles a silné výkyvy v ročních ukazatelích úrovně plodnosti od 60. let jsou spojeny jednak s odkládáním narození prvního dítěte, dále pak s měnícím se podílem rodin s více než dvěma dětmi, který rovněž částečně souvisí s odkladem rodičovství.

Jiným rysem švédské porodnosti je také velký počet dětí rodících se mimo manželství. V roce 2000 se tento podíl vyšplhal na více jak 55 % ze všech narozených dětí. Od roku 2007 klesá hodnota dětí narozených mimo manželství pod 55 %. Takto vysoké procento se ale nerodí pouze osamělým matkám. Svůj podíl zde mají zejména páry žijící v nesezdaném soužití.

S porodností mimo manželství je v těsném vztahu proces sňatečnosti. Od poloviny 60. let do poloviny let 70. se počet ročně uzavíraných manželství snížil o více než třetinu. K velkému vzestupu sňatků došlo v roce 1989 a v tomto roce bylo uzavřeno 2,5krát více sňatků než v roce předchozím. Společnost tak reagovala na změnu systému vdovského důchodu. V dalších letech se počet uzavřených sňatků opět snížil. V současnosti vstupuje do manželství asi polovina žen, a to stále ve vyšším věku. Průměrný věk žen při prvním sňatku se lineárně zvyšuje od začátku 70. let. V roce 1989 se průměrný věk svobodných nevěst přechodně zvýšil o 3 roky. V současné době se švédské ženy vdávají v průměru kolem 30 let.

Současným trendem mladých lidí je život v nesezdaném soužití. S tzv. manželstvím na zkoušku, tj. společným soužitím před uzavřením sňatku, je často spojována otázka, do jaké míry tato zkušenost podporuje stabilitu svazku. **Počet rozvodů** se ve Švédsku poměrně prudce zvyšoval až do poloviny 70. let. Na přelomu 70. a 80. let se počty rozvádějících se manželství stabilizovaly a ve 2. polovině 80. let se počty rozvodů dokonce snížily. Na konci 80. let a v 1. polovině 90. let se opět rozvádělo více manželství. V posledních letech se počet manželství zanikajících rozvodem pohybuje kolem hodnoty 22 tisíc. Podle odhadů se však ročně rozejde až 50 tisíc párů, z toho 30 tisíc připadá na nesezdaná soužití (Šťastná, 2010).

Tabulka 3.6 Sňatečnost a rozvodovost v letech 1960-2009, vybrané roky.

rok	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
počet sňatků (v tis.)	50,1	43,2	37,6	40,5	39,9	44,4	45,6	47,9	50,3	48,0
počet rozvodů (v tis.)	9,0	12,9	19,9	19,4	21,5	20,0	20,3	20,7	21,4	22,2

Zdroj: Statistics Sweden, 2010. Vlastní zpracování.

Švédsko se vyznačuje velmi příznivými úmrtnostními poměry. V roce 2000 byla naděje dožití druhou nejvyšší v Evropě. Naděje dožití švédských žen je srovnatelná s ostatními zeměmi západní Evropy. Na příznivých úmrtnostních poměrech se podílí i velice nízká úroveň kojenecké úmrtnosti.

Vývoj **míry potratovosti** ve Švédsku byl do jisté míry ovlivněn tím, že do roku 1975 bylo přerušení umělého těhotenství trestným činem. I díky tomu byl až do 60. let počet nelegálně prováděných potratů hodně vysoký. V polovině 70. let byl přijat nový zákon, který stanovil možnost provádět umělá přerušení těhotenství na žádost ženy až do 12. týdne těhotenství. Nový zákon byl zároveň doprovázen nařízením o poskytování bezplatného antikoncepčního poradenství a zavedením dotovaných antikoncepčních prostředků. Od roku 1975 se průměrné roční počty umělých přerušení těhotenství pohybují mezi 30 000 až 38 000, což je přibližně stejná úroveň jako v České republice. Neprojevují se zde výrazné rozdíly mezi sociálními skupinami, odlišujícím faktorem je zejména věk a potratovost je nejvyšší mezi 20-24 rokem věku (Šťastná, 2010).

3.2.2 Vývoj rodinné politiky ve Švédsku

Švédsko je zemí s modelem sociálně-demokratického sociálního státu, rozměr státem řízené veřejné politiky je zde značně rozsáhlý. Důraz modelu je kladen na duálnost živitelských rolí v rodině, resp. na plnou zaměstnanost mužů i žen a na politiku aktivního začleňování na trhu práce. Model je charakteristický tím, že všichni občané s trvalým pobytem v zemi mají nárok užívat základních dávek a služeb plošného sociálního zabezpečení, bez ohledu na pozici jednotlivce na pracovním trhu. Úroveň poskytovaných dávek je v porovnání s jinými zeměmi mnohem vyšší. Švédsko patří do skupiny skandinávských států, které bývají díky své štedrosti systému označovány jako skutečné státy blahobytu (Matějková, Paloncyová, 2004).

Švédská rodinná politika se vyvíjí od 30. let 20. století. Hlavním důvodem jejího vzniku byly populační problémy a také přesvědčení o nutnosti vyrovnání životní úrovně bezdětných s rodinami s dětmi a neúplných rodin s rodinami úplnými. V roce 1932 započala mimořádnou čtyřicetiletou éru svého vládnutí švédská sociálnědemokratická strana, která přijala řadu nových opatření na podporu rodin. Jednalo se například o dávky a lékařskou péči pro matky a malé děti zdarma na veřejných klinikách, státní podporu bytové

politiky pro velké rodiny, školní zdravotní programy aj. Další reformy čekaly systém sociálního pojištění v roce 1946. Došlo k zavedení školního jídla zdarma nebo universálních přídavků na děti. V roce 1962 byl přijat *Zákon o národním pojištění*, jehož součástí bylo také zdravotní pojištění a systém tzv. rodičovského pojištění, které zahrnovalo základní dávky v pomoci rodinám s dětmi. Všechny tyto kroky byly podniknuty v souvislosti se zmírněním chudoby v zemi. V průběhu 70. let dochází ke zlepšování systému sociálního pojištění. V tomto období je pozměněno rodičovské pojištění a to ve smyslu rovného přístupu mužů i žen k péči o dítě po dobu prvních šesti měsíců po porodu dítěte. Na počátku 80. let ještě dochází k prodloužení rodičovské dovolené na 450 dnů. Začátek 90. let už je však ve znamení krize sociálního státu a dochází k postupnému omezování některých již dosažených výhod.

Švédský sociální stát stále ještě patří k nejnákladnějším v Evropě, ale již od roku 1993 dochází k poklesu sociálních výdajů a k provádění reforem v různých oblastech sociálního systému. V současné době je rodinná politika ve Švédsku zaměřena na komplexní sociální ochranu, do které zahrnuje přídavky na dítě, veřejnou zdravotní péči, rodičovské pojištění, bezplatné školství a velkou rozšířenost institucí předškolní péče pro děti. Smyslem těchto opatření je podpora dvoukariérových rodin, která je prováděna na základě ustanovení umožňujících rovný přístup k sociálním dávkám ve vztahu k pohlaví, ale i snahy o umožnění sladění práce a péče o rodinu (Munková, 2008).

3.3 Srovnání plodnosti a porodnosti v České republice a ve Švédsku

Česká republika prošla od svého vzniku historicky nevídanými demografickými změnami. Z nich mezi nejvýznamnější patří změny plodnosti. Ty mají dopad zejména na budoucí vývoj celkového počtu obyvatel i na jeho strukturu. Současný pokles úrovně plodnosti hluboko pod hranici prosté reprodukce vytváří negativní populační moment, jehož důsledkem je rychlé demografické stárnutí a nastolení poklesové spirály, která znamená, že méně početná generace rodí ještě méně dětí a postupně se tak vytváří posloupnost početně se zmenšujících generací.

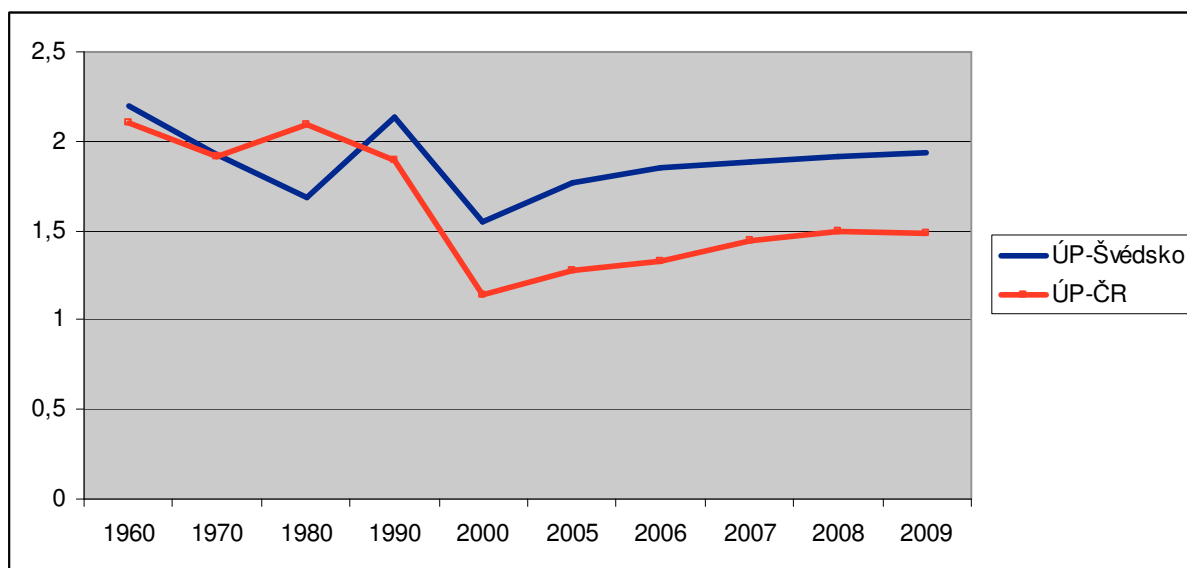
České země (současná Česká republika) patřily před 2. světovou válkou k zemím, kde se úroveň plodnosti pohybovala kolem hranice prosté reprodukce. Výjimkou byl vzestup úhrnné plodnosti za 2. světové války na území Protektorátu Čechy a Morava až na hodnotu 2,8 v roce 1944. Později až do poloviny 60. let 20. století patřila Česká republika mezi země s nižší úrovní plodnosti. Postupně se zařadila charakterem svého demografického chování, včetně úrovně a struktur plodnosti, do demografického vzorce bývalé komunistické východní Evropy, kde se děti rodily poměrně mladým matkám. V 70. letech 20. století transversální ukazatel⁸ plodnosti v České republice krátkodobě značně vzrostly v souvislosti s opatřeními populační politiky zaměřenými na podporu rodin s dětmi. Nicméně vyšší úroveň plodnosti v evropském kontextu a nízký věk matek při porodu zůstaly zachovány až do počátku 90. let 20. století. I přes velké demografické změny, které probíhaly v 90. letech, se dodnes Česká republika demograficky více podobá východním zemím než zemím západní Evropy (Rychtaříková, 2001). Tentokrát však jsou nejvýraznějšími rysy současné plodnosti České republiky dlouhodobě velmi nízká úroveň, a to zejména v porovnání se zeměmi severní a západní Evropy; posouvání porodů do staršího věku, který ale patří v Evropě k nižším a nárůst podílu dětí narozených mimo manželství, což je celoevropský trend.

Ve Švédsku se plodnost v poválečném období až do poloviny 60. let udržovala na úrovni přesahující hranici prosté reprodukce. Od poloviny 60. let, spolu se zavedením moderních antikoncepčních metod, se počet ročně narozených dětí snižoval až do poloviny 80. let. Poté se počty narozených opět zvyšovaly v důsledku toho, že silné populační ročníky žen vstupovaly do věku nejvyšší plodnosti. Z hlediska intenzitních ukazatelů úhrnná plodnost klesala od poloviny 60. let z maxima 2,48 v roce 1964 na úroveň 1,7 na přelomu 70. a 80. let. V 80. letech se úhrnná plodnost zvyšovala a opět překročila hranici 2,1 dítěte na jednu ženu. Po poklesu v průběhu 90. let dochází v posledních letech k opětovnému nárůstu.

---

⁸ Transversální ukazatel tzv. okamžikový ukazatel, který zachycuje stav populace v daném roce.

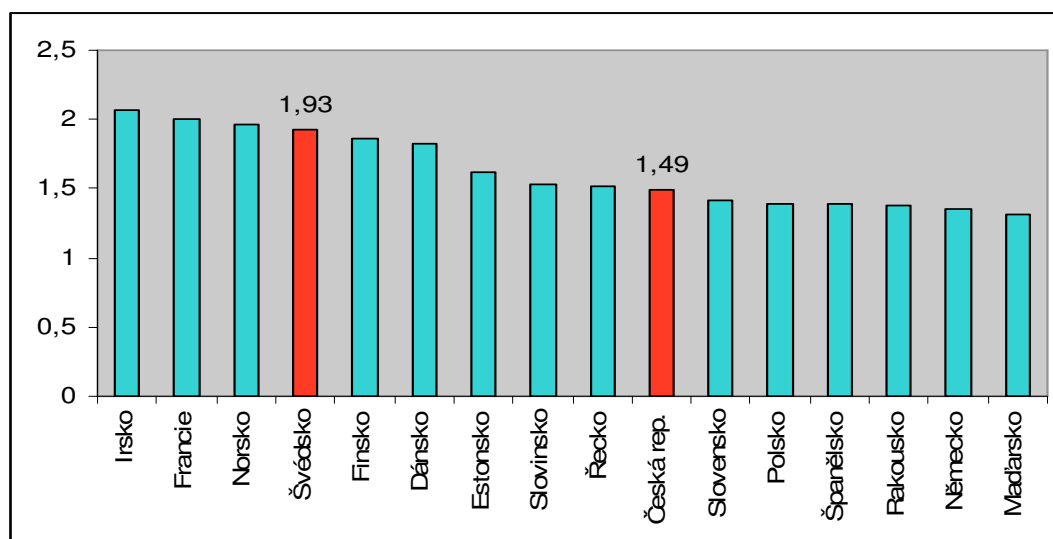
Graf 3.7 Vývoj úhrnné plodnosti v České republice a ve Švédsku

Zdroj: ČSÚ, (2010). Vlastní zpracování.

Z grafu 3.8 můžeme vidět, že Švédsko v dnešní době představuje zemi s jednou z nejvyšších měr plodnosti v rámci Evropy, neboť úhrnná plodnost se zde blíží hranici prosté reprodukce. Konkrétně v roce 2009 dosahovala úroveň úhrnné plodnosti ve Švédsku 1,93, zatímco v České republice připadlo na jednu ženu pouze 1,49 dítěte.

Graf 3.8 Úhrnná plodnost ve vybraných zemích Evropy v roce 2009

Zdroj: Eurostat, (2010). Vlastní zpracování.

Důvodem, proč mají ženy ve Švédsku jednu z nejvyšších mír porodnosti v Evropě, je podle Helén Marklund ze Švédského statistického úřadu to, že tato míra porodnosti je přímo závislá na politických rozhodnutích. Výzkum Švédského statistického úřadu ukázal, že vysoká míra porodnosti v industrializovaných zemích není spojena s nízkou mírou zaměstnanosti žen, ale právě naopak. Ve Švédsku je možné být dobrý rodič i výdělečně činný partner, a to díky politice, která například uvedla v realitu rodičovský příspěvek, rozšířila možnosti péče o dítě a zakázala diskriminaci rodičů. Studie navíc prokázaly, že v rodinách, kde otec využil výhody rodičovské dovolené, kterou ve Švédsku ze zákona má, je tendence mít další dítě mnohem vyšší, než v rodinách, kde na rodičovské dovolené zůstala jenom žena. Ve všech případech, kde si rodiče rozdělili rodičovskou dovolenou, si také rozdělili ostatní povinnosti jako je například péče o domácnost. Švédsko je také jednou ze zemí v Evropě, která má přirozený růst populace, jinými slovy, více lidí se zde narodí než zemře (Kubcová, 2007).

3.4 Komparace nástrojů podpory rodin v České republice a ve Švédsku

Přímá finanční podpora

Přímá finanční podpora rodin s dětmi se v České republice uskutečňuje zejména v rámci dávek státní sociální podpory. Jedinou dávkou, která se v **České republice poskytuje rodinám ze systému nemocenského pojištění, je tzv. peněžitá pomoc v mateřství (PPM)**. Tato dávka náleží ženě po celou dobu čerpání mateřské dovolené související s porodem a péčí o narozené dítě. V České republice je minimální doba mateřské dovolené 14 týdnů, standardně se poskytuje 28 týdnů (příp. 37 týdnů porodila-li zároveň dvě nebo více dětí). Na tento mateřský příspěvek má žena nárok, jestliže v posledních 2 letech před nástupem na mateřskou dovolenou měla účast na nemocenském pojištění po dobu aspoň 270 dnů. U OSVČ musí mít účast na nemocenském pojištění jako OSVČ po dobu aspoň 180 kalendářních dnů v posledním roce přede dnem nástupu na mateřskou dovolenou. Procentní sazba denní výše dávky peněžitého příspěvku mateřství činí v roce 2011 70 % denního vyměřovacího základu. Výše dávky za měsíc se vypočítá jako součin kalendářních dnů a vypočítané denní dávky mateřské (MPSV, 2010).

Od 1. ledna 2009 je umožněno, aby se matka vystřídala s otcem dítěte v péči o dítě, aniž by rodina přišla o peněžitou pomoc v mateřství. V minulosti, pokud žena ukončila mateřskou dovolenou dříve a nastoupil na rodičovskou dovolenou otec, mohl pobírat pouze pevně stanovený rodičovský příspěvek a nikoli peněžitou pomoc v mateřství odvozenou z výše platu. V současné době však již zákon umožňuje, aby i muž čerpal peněžitou pomoc v mateřství. Od počátku 7. týdne ode dne porodu - po skončení šestinedělí – může zcela převzít péči o dítě a v rozsahu, v jakém by peněžitou pomoc v mateřství čerpala matka, ji může čerpat otec. Podmínkou však je, že splňuje podmínky nároku na tuto dávku, přičemž podmínky jsou shodné s podmínkami pro matku dítěte. Výše peněžité pomoci v mateřství se pak odvozuje od mzdy nebo platu otce, který ji čerpá. Není možné, aby peněžitou pomoc v mateřství pobírali matka i otec dítěte najednou, pokud péči převezme otec, výplata této dávky matce se zastaví a začne ji čerpat otec ze svého nemocenského pojištění (Štěpánková, 2010).

Ve Švédsku nelze hovořit o **mateřské dovolené**, protože zde institut mateřské dovolené, se kterým se váže **peněžitý příspěvek v mateřství**, neexistuje. Tato země vyplácí poměrně štědrrou a dlouhodobou podporu v rodičovství, ovšem nevyhrazují dovolenou pouze matce, ale směřují ji na oba rodiče. Ve Švédsku je výhradně matce určen pouze tzv. vyrovnávací příspěvek v mateřství, na který uplatňuje nárok těhotná žena, neschopná kvůli fyzické náročnosti již nadále vykonávat své zaměstnání. Tento příspěvek je vyplácen maximálně po dobu 50 dní v průběhu 60 dní před očekávaným porodem, a to na úrovni 80 % jejího kvalifikovaného pracovního příjmu. Podmínkou pro nárok na příslušné peněžité dávky jsou příspěvky na sociální pojištění ve výši 2,2 % příjmu. Finanční podpora je vyplácena v rámci systému rodičovského pojištění (Matějková, Paloncyová, 2004).

Po vyčerpání mateřské dovolené může **česká žena** využít dalšího omluveného pracovního volna tzv. **rodičovské dovolené**. Muž tuto možnost může využít po porodu dítěte. Rodič má po dobu čerpání rodičovské dovolené nárok na rodičovský příspěvek. Rodičovský příspěvek je dávkou, která byla původně vymezena jako ocenění rodičovské péče o dítě v raném věku. Od ledna 2004, kdy se upustilo od limitování výše výdělku rodiče při zajištění péče o dítě, naplnil příspěvek zcela odlišný účel, a to zajištění řádné celodenní a domácí péče o dítě bez ohledu na její formu. Od ledna 2007 přestal být rodičovský příspěvek vázán na životní minimum rodiče a nově byl odvozen od průměrné

mzdy v nepodnikatelském sektoru. Rok 2008 můžeme pro systém vyplácení rodičovského příspěvku považovat za zlomový, neboť byl zaveden princip vyššího příspěvku po kratší dobu čerpání, a naopak. Rodiči je tak nově umožněno zvolit si, jak dlouho chce být s dítětem doma a v jaké výši chce dostávat rodičovský příspěvek, přičemž tato volba je nezměnitelná. Rodičovský příspěvek se začíná vyplácet po skončení vyplácení peněžitě pomoci v mateřství. Pokud rodiči nevznikl nárok na peněžitou pomoc v mateřství, vyplácí se rodičovský příspěvek od narození dítěte, a to ve snížené variantě čerpání (3 800 Kč měsíčně). Rodičovský příspěvek je stanoven ve třech výších daných v pevných měsíčních částkách, které si rodič volí tím, že si volí dobu čerpání rodičovského příspěvku.

Tabulka 3.9 Výše rodičovského příspěvku dle délky čerpání v roce 2011

Výměra	Částka	Do věku dítěte	Poznámka
zvýšená	11 400 Kč	24 měsíců	rodič musí mít nárok na peněžitou pomoc v mateřství ve výši alespoň 380 Kč za kalendářní den (tj. přibližně více než 11 400 Kč)
základní	7600 Kč	36 měsíců	
snížená	3800 Kč	48 měsíců	z toho do 9 měsíců věku dítěte v základní výměře ve výši 7600 Kč měsíčně

Zdroj: MPSV, (2010). Vlastní zpracování.

V roce 2011 došlo u čtyřleté varianty ke změně. Rodičovský příspěvek nově náleží v základní výměře 7600 Kč měsíčně jen do 9 měsíců ve věku nejmladšího dítěte a od 10. měsíce věku dítěte se rodičovský příspěvek vyplácí v nižší výměře 3800 Kč měsíčně až do 4 let věku dítěte. Tato změna přinesla snížení celkové částky rodičovského příspěvku až o 45 600 Kč za celou dobu čerpání (MPSV, 2010).

Tabulka 3.10 Srovnání celkového objemu vyplacených rodičovských příspěvků v roce 2010 a 2011

Výměra	Celková částka 2010	Celková částka 2011
zvýšená	216.600,-	216.600
základní	235.600,-	235.600,-
snížená	224.200,-	178.600,-

Zdroj: MPSV (2010). Vlastní zpracování.

U zdravotně postižených dětí má rodič nárok (nejdříve ode dne posouzení dítěte jako dítěte dlouhodobě zdravotně postiženého nebo dlouhodobě těžce zdravotně

postiženého nebo po skončení čerpání rodičovského příspěvku ve zvýšené výměře) na rodičovský příspěvek v základní výměře 7 600 Kč do 7 let věku dítěte, a to bez ohledu na to, jakou možnost čerpání rodičovského příspěvku zvolil před posouzením zdravotního stavu dítěte.

I při nároku na výplatu rodičovského příspěvku může rodič výdělečnou činností zlepšovat sociální situaci rodiny. Po dobu své výdělečné činnosti však musí rodič pobírající rodičovský příspěvek zajistit péči o dítě jinou zletilou osobou. Nezkoumá se ani nárok na podporu v nezaměstnanosti, při rekvalifikaci a příspěvky náležející občanům se změněnou pracovní schopností v době jejich pracovní rehabilitace.

Obecně také platí, že dítě, které zakládá nárok na rodičovský příspěvek, může do tří let věku navštěvovat předškolní zařízení pouze 5 dnů v měsíci bez ohledu na délku trvání návštěvy v jednom dni. Dítě, které dovršilo 3 roky věku, může pravidelně navštěvovat mateřskou školu nebo jiné obdobné zařízení v rozsahu nepřevyšujícím 4 hodiny denně nebo nejvýše 5 kalendářních dnů v měsíci. Pokud ženě vznikne v souvislosti s očekávaným narozením dítěte nárok na peněžitou pomoc v mateřství a tato nemocenská dávka bude vyšší než činí výše rodičovského příspěvku, nárok na výplatu rodičovského příspěvku zaniká. Pokud by peněžitá pomoc v mateřství činila menší částku než je pobíraný rodičovský příspěvek, náleží ženě rodičovský příspěvek pouze ve výši rozdílu mezi těmito dávkami (MPSV, 2010).

Ve Švédsku mají nárok na rodičovský příspěvek pracující muži a ženy, kteří pečují o vlastní nebo adoptované dítě, po odpracování minimálního období 240 dní (Pylkanen, Smith, 2005). Od roku 2002 získává rodič nárok na 480 dnů rodičovské dovolené, ze kterých mu přísluší:

- 390 dnů nárok na příspěvek ve výši 80 % pracovního příjmu. Prvních 390 dní rodičovské dovolené může být vypláceno dvěma způsoby. Prvním způsob je čerpání ve výši 80 % příjmu, přičemž dávka je omezena finančním stropem (874 SEK za den pro rok 2009). Druhý způsob vyplácení je dávka v základní výměře, která činí 180 SEK na den (v přepočtu na měsíc se jedná pouze o 18 % průměrné měsíční mzdy). Tento univerzální příspěvek je určen pro nezaměstnané rodiče a partnery s velmi malými příjmy. Aby však prvních 180 dní (z uvedených 390, po kterých má rodič nárok na

dávky vypočítané dle příjmu) mohl rodič čerpat dávky z nemocenského pojištění, musí splnit podmínku přesahovat denní příjem 180 švédských korun (vypočítáváno z ročního příjmu) během 240 dní předcházejících dni předpokládaného porodu. Stejná podmínka čerpání dávek z nemocenského pojištění se nevztahuje na zbylých 210 dní, které je možno čerpat v podobě dávek odvislých od příjmu rodiče,

- a dále příspěvek v univerzální plošné stanovené denní výši vyplácený po 90 dnů (180 SEK za den).

Rodičům, kteří se v péči o dítě vzájemně střídají, vzniká právo požívat výhod rodičovské dovolené v polovičním rozsahu u každého z nich (240 dnů). Rodič může libovolně přesouvat až 420 dnů své rodičovské dovolené na partnera. Období 60 dnů je vyhrazeno k péči o dítě každému z rodičů, tedy zejména tomu z rodičů, který dovolenou ve větším rozsahu čerpat neplánuje. Je to tzv. období výměny táty za mámu (Försäkringskassan, 2010). Od roku 1974, kdy ve Švédsku byla zavedena tzv. **otcovská dovolená**, jsou otcové motivováni k aktivnímu zapojení do rodičovských rolí. Téměř všichni otcové využívají otcovských dnů. Otcové novorozence mají nárok na 10 dnů přechodné rodičovské dovolené po porodu dítěte. Otcovské dny jsou míněny jako období pro společnou péči rodičů o novorozence nebo péči o starší děti v rodině v čase porodu.

Ve Švédsku existuje ještě přechodný rodičovský příspěvek, který náleží pracujícímu či samostatně výdělečně činnému rodiči. Jedná se o finanční dávku, která se rodiči poskytuje v čase jeho pracovní nepřítomnosti, pokud pečuje o nemocné dítě do věku 12 let (výjimečně i do 18 let věku). Dávka dosahuje výše 80 % kvalifikovaného pracovního příjmu, maximálně však po dobu 120 dnů v roce (do roku 2002 to bylo pouze 50 dnů). Tento příspěvek je čerpán v průměru 7 dní za rok a je využíván ze strany obou rodičů.

Další významnou dávkou co do výše výdajů i počtu příjemců je **přídavek na dítě**. Jeho účelem je krytí nákladů spojených s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Poskytování tohoto přídavku je závislé na příjmu rodiny. V České republice se do konce roku 2007 vyplácel ve třech úrovních, a to podle příjmů rodiny v minulém kalendářním roce. V rámci Zákona o stabilizaci veřejných rozpočtů (*Zákon 261/2007*) došlo od ledna 2008 ke změně principu vyplácení tohoto přídavku. Nárok na přídavek se i nadále odvíjí od výše příjmů rodiny, ale výše násobku příjmu k životnímu minimu rodiny se snížila z 4,0

na 2,4. Příjem rodiny však již neovlivňuje výši samotného přídatku. Ten nově náleží podle tří věkových kategorií v pevně stanovené výši (MPSV, 2010).

Tabulka 3.11 Výše přídatků na nezaopatřené dítě dle jeho věku pro rok 2011

Věk nezaopatřeného dítěte v rodině	Výše přídatku na dítě v Kč měsíčně	Výše přídatku na dítě měsíčně jako % průměrné mzdy
do 6 let	500 Kč	2
od 6 do 15 let	610 Kč	2,5
od 15 do 26 let	700 Kč	3

Zdroj: MPSV, (2010). Vlastní zpracování.

Ve Švédsku je přídatek na dítě jednou z univerzálních finančních dávek poskytovaných rodičům a dětem. Náleží všem dětem, které mají trvalý pobyt ve Švédsku. Přídatky jsou vypláceny i dítěti, které opustí zemi na dobu kratší než 6 měsíců. Výše přídatku na dítě závisí na počtu dětí v rodině.

Tabulka 3.12 Výše přídatku na dítě podle počtu dětí v rodině (rok 2010)

Počet dětí	Přídatek na dítě (v SEK)	Přídatek na dítě jako % průměrné mzdy	Příplatek pro velkou rodinu (v SEK)	Celková výše přídatku na dítě (v SEK)	Celková výše přídatku na dítě jako % průměrné mzdy
1	1 050	3,5	–	1 050	3,5
2	2 100	7	150	2 250	7,5
3	3 150	10,5	604	3 754	10,6
4	4 200	14	1 614	5 814	19,5
5	5 250	17,5	2 864	8 114	27,0

Zdroj: Försäkringskassan, (2010). Vlastní zpracování.

Základní dávka je vyplácena na každé dítě do 16 let věku. Do věku 20 let je poskytována v případě, že děti studují na střední škole, a do 23 let, pokud navštěvují speciální školu pro osoby s poruchami učení. Dětem studujícím na vysoké škole jsou poskytovány tzv. studijní granty (studijní příspěvky), které vyplácí Národní rada pro pomoc studentům. Tyto příspěvky jsou poskytovány automaticky, není třeba o ně žádat. Jsou vypláceny v průběhu akademického roku mimo období prázdnin.

V následujících tabulce 3.13 bude srovnán celkový objem vyplacených přídavků na děti za měsíc v České republice a ve Švédsku.

Tabulka 3.13 Srovnání celkového objemu vyplacených přídavků na děti za měsíc v modelové rodině 1 a 2

Ukazatelé	Modelová rodina 1		Modelová rodina 2	
	ČR	Švédsko	ČR	Švédsko
Objem vyplacených přídavků na děti za měsíc v modelové rodině 1 a 2	2010 Kč (610+700+700)	3754 SEK	1110 Kč (500 + 610)	2250 SEK
Průměrná měsíční mzda (2009)	23 958 Kč	29 727 SEK	23 958 Kč	29 727 SEK
Přídavky jako % průměrné měsíční mzdy	8,4	12,6	4,6	7,5

Pozn.: Modelová rodina 1 – rodina se třemi dětmi (14, 20 a 23 let). Modelová rodina 2 – rodina s dvěma dětmi (4 a 8 let).

Z výpočtů přídavků na děti v modelových rodinách je zřejmé, že v případě obou zemí tvoří přídavky na děti jen velmi malé procento z průměrné měsíční mzdy. Přídavek na dítě slouží spíše jako příspěvek na náklady spojené s výchovou dětí, nikoliv na jejich celkové pokrytí. V případě České republiky je před přiznáním nároku na dávku testován příjem celé domácnosti, ale tento příjem již neovlivňuje výši samotného přídavku. Ten od roku 2008 náleží podle tří věkových kategorií v pevně stanovené výši, přičemž platí, že nezaopatřeným dětem v nejstarší věkové kategorii je přisouzen nejvyšší přídavek. V modelové rodině 2 se dvěma malými dětmi je tedy výše přídavků nižší než v modelové rodině 1, která zahrnuje tři starší studující děti. Ve Švédsku náleží přídavek na dítě všem dětem bez ohledu na příjem rodiny a výše tohoto přídavku se odvíjí od počtu dětí v rodině. V obou srovnávaných zemích je více zvýhodněna rodina se třemi dětmi, jelikož z pohledu České republiky se jedná o rodinu se staršími nezaopatřenými dětmi a z pohledu Švédska zahrnuje tato rodina více nezaopatřených dětí.

Jednorázovou dávkou, která přispívá matce na náklady související s narozením dítěte, je **porodné**. V České republice bude mít po změnách, ke kterým došlo od 1. 1. 2011, nárok na porodné pouze žena při narození prvního živě narozeného dítěte. Pro nárok se dále bude posuzovat příjem rodiny, který nesmí přesáhnout 2,4násobek životního

minima. Pro stanovení životního minima se přitom započítává i narozené dítě/děti (MPSV, 2010). Ve **Švédsku** stát podobnou dávku při narození dítěte vůbec nevyplácí.

Další dávkou, která také spadá do finanční podpory rodiny, je **příspěvek na bydlení**. Jedná se o příjmově testovanou dávkou pomáhající rodinám s nízkými příjmy, ale i jednotlivcům pokrýt výdaje související s bydlením. Poskytování příspěvku na bydlení se v **České republice** posuzuje podle výše příjmů rodiny za předchozí kalendářní čtvrtletí. Za příjem se považují i přídavek na dítě a rodičovský příspěvek. Na příspěvek na bydlení má nárok vlastník nebo nájemce bytu, který je v bytě přihlášen k trvalému pobytu, jestliže jeho náklady na bydlení přesahují částku součinu rozhodného příjmu v rodině a koeficientu 0,30 (na území hlavního města Prahy koeficientu 0,35), a zároveň součin rozhodného příjmu v rodině a koeficientu 0,30 (na území hlavního města Prahy koeficientu 0,35) není vyšší než částka normativních nákladů na bydlení⁹ (MPSV, 2010).

Také ve **Švédsku** mají rodiny s dětmi **nárok na příspěvek na bydlení**. Má zde dvojí formu. Jednak může být poskytnut jako testovaná finanční dávka. Výše této dávky závisí na počtu lidí, kteří žijí v domácnosti, na nákladech na bydlení, výši příjmu nebo velikosti domova. Přihlíží se také na to, zda dítě žije většinu času s jedním rodičem nebo je ve střídavé péči obou rodičů. Příspěvek na bydlení nemůže získat rodina, která platí měsíční náklady na bydlení nižší než 2000 SEK (6,7 % průměrné měsíční mzdy) nebo pokud jeden z manželů nebo partnerů vydělává více než 354 000 SEK ročně. Příspěvek na bydlení může být vyplácen také jako plná úhrada nájemného pro žadatele příspěvku sociální pomoci jako doplněk k příspěvku na bydlení (Šťastná, 2009).

V České republice se ze systému státní sociální podpory poskytuje ještě sociální příplatek, což je další příjmově testovaná dávka zacílená na nízkopříjmové rodiny. Dále je možné uvést také jednorázovou dávku pohřebné nebo dávky pěstounské péče. Ve Švédsku pak existuje například výživné na dítě nepřítomného rodiče nebo dávka pro invalidní a postižené dítě.

---

⁹ Normativní náklady na bydlení jsou stanoveny jako průměrné náklady na bydlení podle velikosti obce a počtu členů domácnosti. Zahrnují pro nájemní byty částky nájemného v souladu se zákonem o nájemném a pro družstevní byty a byty vlastníků obdobné náklady. Dále jsou do nich zahrnuty ceny služeb a energií. Normativní náklady na bydlení jsou propočítány na přiměřené velikosti bytů pro daný počet osob v nich trvale bydlících.

Nepřímá finanční podpora

Základním principem daňové podpory rodin je zajistit soběstačnost rodiny vzhledem k co možná nejmenší závislosti na sociálních dávkách a ponechat více finančních prostředků přímo v rodinném rozpočtu. S tím souvisí motivace k zaměstnání alespoň jednoho člena rodiny s cílem využít takto poskytovaných výhod. Daňová opatření mohou nabývat několika forem s různým efektem na výsledné příjmy.

V České republice existuje tzv. **daňové zvýhodnění na vyživované dítě**. To lze uplatnit na dítě žijící s poplatníkem v domácnosti, a je poskytované formou slevy na dani, formou daňového bonusu, případně kombinací obou forem. Daňová úleva spočívá v tom, že vypočtená daň (u zaměstnance měsíční záloha na daň) se sníží o stanovenou částku daňového zvýhodnění (slevu na dani). V případě, že je u poplatníka s nižšími příjmy vypočtená daň nižší než částka daňového zvýhodnění (slevy na dani), má poplatník nárok na vyplacení daňového bonusu (tj. nevyužité částky daňového zvýhodnění). Aby poplatník daňového bonusu dosáhl, musí být ekonomicky aktivní, tj. poplatník může daňový bonus uplatnit pouze v případě, že má ve zdaňovacím období zdanitelné příjmy alespoň ve výši šestinásobku minimální mzdy, nebo při zdanění měsíční mzdy alespoň ve výši poloviny minimální mzdy. Další formou daňového opatření je **odpočet na manžela či manželku** žijící/ho s poplatníkem v domácnosti, která/ý nemá vlastní příjmy vyšší než 68 000 Kč za kalendářní rok. V tomto případě lze žádat odpočet daně, tj. uplatnit slevu na dani, která činí ročně 24 840,- Kč na vyživovanou/ného manželku/manžela (MPSV, 2010).

Na rozdíl od dávek státní sociální podpory zvýhodňují výše uvedená daňová opatření spíše úplné rodiny. Věk nezaopatřených dětí v rodině nemá na výsledný efekt opatření žádný vliv, neboť výše odpočtu se s věkem dítěte nemění.

Ačkoli Švédsko je považováno za vyspělý stát zaměřený na rodinnou politiku, systém podpory rodin v oblasti daňových úlev a zvýhodnění u něj prakticky neexistuje. Fyzická osoba nemá nárok uplatnit si odpočet ze základu daně ani za dítě, ani za manžela či manželku. Nabízena je pouze možnost využít různých odečitatelných položek pro poplatníka. Odpočet za poplatníka se liší podle výše jeho příjmu. Jinou nestandardní odečitatelnou položkou ze základu daně je například odpočet na dvojité náklady na bydlení pro pracovníka, který byl přechodně zaměstnán v jiné geografické lokalitě, nebo se

nemohla jeho rodina ze závažných důvodů přestěhovat. Konkrétní nástroje orientované na podporu rodin ale v daňové oblasti zavedeny nebyly.

Za pozornost však stojí společné zdanění manželů, které se ve Švédsku uplatňovalo už od roku 1902. Po zavedení odděleného zdanění v roce 1952 se však více jak 90 % párů rozhodlo pro tento způsob daňové podpory, čímž došlo v roce 1971 k úplnému zániku společného zdanění manželů. Účast vdaných žen na pracovním trhu se od tohoto roku rapidně zvýšila. Právě oddělené zdanění manželů a vysoce progresivní míra zdanění platná od 70. let umožnily, aby se ženy stále více zapojovaly do placené práce a muži začali redukovat pracovní přesčasy. Je známo, že švédská společnost klade důraz na rovnoprávnost obou pohlaví. Institut společného zdanění nepovažují za ideální, jsou totiž přesvědčeni o tom, že by se manželé měli podílet na zajišťování pracovních příjmů i na výchově dětí rovnoměrně (Šťastná, 2009). V České republice mohli manželé využít společného zdanění od roku 2005. Zákon o stabilizaci veřejných rozpočtů z roku 2007 však společné zdanění manželů vzhledem k zavedení tzv. rovné daňové sazby zrušil.

Nefinanční podpora

Z velké škály sociálních služeb se nejvíce zaměřuje pozornost na možnosti zajištění péče o malé, předškolní a školní děti, oblast slučitelnosti pracovních a rodinných rolí a s tím souvisejících podmínek na trhu práce. V této oblasti podpory rodiny ve srovnání s předchozími dvěma formami finanční podpory roste vedle státních opatření význam nestátních, soukromých a jiných institucí.

Počátkem 90. let došlo v **České republice** k ústupu institucionální péče o nejmenší děti (do 3 let věku) ve prospěch rodičovské péče. Tento vývoj byl důsledkem demografických i hodnotových změn. Bez mála 1500 **jeslí** se na konci 80. let 20. století do dnešní doby zredukovalo na zhruba 30 zařízení. Existuje však značná nerovnoměrnost v jejich rozložení. Další variantou pro zajištění péče o děti do 3 let věku mohou být **mateřská centra**. Většinou jsou zakládána samotnými matkami na rodičovské dovolené. Fungují převážně jako střediska vzájemného setkávání rodičů s dětmi za účelem společných zájmových a jiných aktivit a nabízejí řadu programů pro rodiče (matky) s dětmi. V péči o děti od 3 do 6 let neustále převažují **mateřské školy**. Jejich počet se sice za posledních 15 let asi o třetinu snížil, avšak tento pokles odrážel demografický vývoj

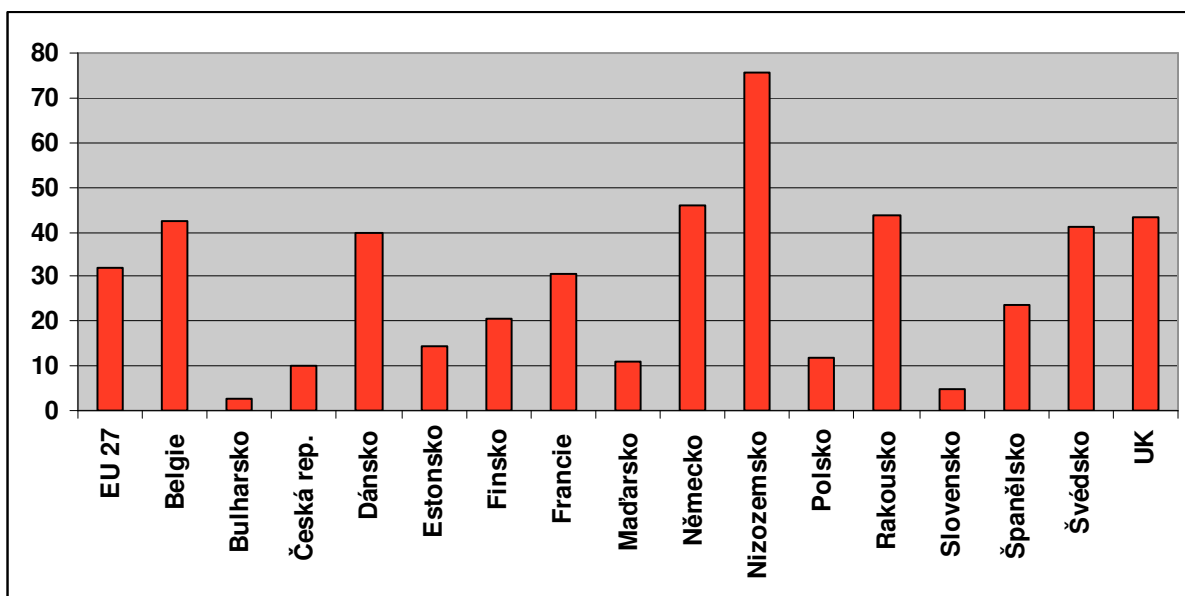
vyznačující se mj. snížením porodnosti. Dlouhodobě ale navštěvuje tato zařízení přes 90 % čtyřletých a pětiletých dětí. Pro péči o děti mladšího školního věku fungují **školní družiny a kluby**, jež také slouží pro lepší sladění pracovního života a rodiny. Důležitou roli mají také různé zájmové kroužky či jiné výchovně vzdělávací aktivity nejen pro děti zaměstnaných rodičů. Je důležité zmínit, že v České republice je vzdělávání a výchova dětí v těchto zařízeních na vysoké úrovni i oproti jiným zemím Evropy. Jinou možností, jak zajistit péči o děti, je využívat placeného hlídání dětí prostřednictvím **osobních pečovatelek či agentur**. Tento způsob však není v České republice stále příliš obvyklý. V případě, že žádná z výše zmiňovaných služeb není rodičům z různých důvodů dostupná, nejčastěji spoléhají na pomoc prarodičů dítěte. V pracovněprávní oblasti se stále více prosazují různé formy **úpravy pracovní doby**, jež by také měly přispět k harmonizaci rodinných a pracovních rolí především u rodičů s předškolními dětmi. Jedná se například o pružnou pracovní dobou, zkrácené úvazky, možnost práce z domova, práce na směny aj. (Höhne, 2007).

Švédsko je zemí známou velkou zaměstnaností žen zejména v produktivním věku, a také relativně vysokou porodností. Mohlo by se zdát, že tyto dva ukazatele se navzájem vylučují. Na příkladu Švédska je ale možné ukázat, že tomu tak není. Švédsko se věnuje prosazování nástrojů, jež umožní sladit rodičovské a pracovní role a zároveň poskytnou dětem možnost osobního rozvoje a tvořivého vzdělávání. I proto je Švédsko zemí s rozvinutým systémem **služeb pro rodinu**, zařízení péče o dítě od 1-12 let, a to jak mateřských škol, tak mimoškolních center pro děti. Dlouhé otvírací hodiny v denních zařízeních péče vycházejí vstříc požadavkům rodičů, otevřená jsou celoročně i o prázdninách. Péče o děti je na vysoké úrovni. Před nástupem do školy navštěvují zařízení téměř všechny děti. Po návratu ze školy nebo v průběhu prázdnin jsou zařízení navštěvována ze 62 % dětmi ve věku 6 - 9 let a ze 7 % dětmi ve věku 10 - 12 let. Od 70. let se péči o děti ve Švédsku ze strany státu začala věnovat zvýšená pozornost, péče získala charakter předškolního vzdělávání. Vzhledem k vysoké míře porodnosti a zvýšené poptávce po umístění dětí do školek bylo zřízeno rekordní množství zařízení pro děti. Od roku 1995 se jejich zřizovatelem staly orgány místní samosprávy. K 1. 1. 2002 vstoupila v platnost reforma, jejíž cílem bylo zlepšení finanční situace rodin s dětmi zavedením maximální výše poplatků za předškolní a mimoškolní zařízení pro děti. K 1. 1. 2003 byl ve Švédsku zaveden veřejný univerzální bezplatný systém předškolního vzdělávání pro děti

ve věku 4 a 5 let. Podle nové úpravy mají možnost navštěvovat předškolní zařízení všechny děti zdarma (Šťastná, 2009).

Švédové také aktivně využívají možnost kombinovat pracovní a rodinné povinnosti pomocí **práce na částečný úvazek**, který jim po uplynutí rodičovské dovolené umožňuje opětovné navrácení k plné formě pracovního úvazku. Možnost změny podílu pracovního úvazku využívají ve větší míře ženy, zejména matky více dětí. Švédští otcové využívají možnost práce na částečný úvazek mnohem častěji než otcové v jiných evropských zemích, i když v mnohem menší míře než ženy. Jak můžeme vidět na grafu 3.4, Švédsko je zemí, která má jeden z největších podílů žen pracujících na zkrácený úvazek. Česká republika naopak patří mezi ty země, ve kterých je procento žen pracujících na částečný úvazek na nízké úrovni.

Graf 3.4 Podíl pracujících žen na částečný úvazek z celkového počtu hlavních zaměstnání ve vybraných zemích EU (1. čtvrtletí 2010, v %)

Zdroj: ČSÚ, (2010). Vlastní zpracování.

4 Zhodnocení účinnosti nástrojů rodinné politiky v České republice a ve Švédsku

V poslední kapitole bude soustředěna pozornost především na existenci rodičovského příspěvku a institucionální péče v obou zemích. Po podrobnějším prozkoumání a srovnání obou těchto nástrojů podpory rodin používaných v České republice a ve Švédsku, budou nastíněny některé návrhy v rámci České republiky.

4.1 Zhodnocení rodičovské dovolené v České republice a ve Švédsku

Finanční podpora rodiny hraje v systému podpory rodin s dětmi nezastupitelnou úlohu. Může se poskytovat přímo, pomocí sociálních dávek, nebo nepřímo, prostřednictvím daňových opatření, příp. přes poskytování určitých finančně zvýhodněných služeb. V České republice hraje hlavní roli přímá finanční podpora, která se realizuje především skrze dávky státní sociální podpory. Mezi nejvýznamnější dávky poskytované rodinám s dětmi patří **rodičovský příspěvek**. Od 1. 1. 2007, kdy došlo k nárůstu výše rodičovského příspěvku, se tato dávka stala jednoznačně finančně nejnákladnější dávkou celého systému státní sociální podpory. Rodičovský příspěvek dnes činí okolo 70 % veškerých výdajů na dávky státní sociální podpory, od účinnosti zákona se tak výdaje na rodičovský příspěvek zčtyřnásobily (MPSV, 2011).

Ve Švédsku mají nárok na pobírání základních dávek a služeb sociálního zabezpečení všichni občané s trvalým pobytem na území státu. Další dávky jsou poskytovány v návaznosti na pracovní příjmy ze sociálního pojištění pro pracující. Součástí sociálního systému je rodičovské pojištění, z něhož náleží dávky pracujícímu rodiči, který přispíval do sociálního pojištění. Jednou z těchto finančních dávek je i **rodičovský příspěvek** (Försäkringskassan, 2010).

V tabulce 4.1 lze vidět srovnání měsíčních příspěvků poskytovaných v rámci mateřské a rodičovské dovolené v České republice a ve Švédsku. Je možno porovnat doby, po nichž je vyplácen rodičovský příspěvek a dá se zde najít také procentuální vyjádření finančních příspěvků vůči průměrné měsíční mzdě. Lze si také všimnout, že ve Švédsku

neexistuje mateřská dovolená. Ženy sice mohou 60 dní před porodem pobírat určitý vyrovnávací příspěvek v mateřství (vyrovnávací příspěvek v mateřství mohou pobírat i ženy v České republice), nárok však mají až na rodičovskou dovolenou. Naopak Česká republika patří mezi země s nejdelším obdobím nároku jak na mateřskou dovolenou, tak na peněžitou dávku v mateřství. Nárok na placenou mateřskou dovolenou u nás vzniká po dobu 28 týdnů, což je déle než doporučuje Mezinárodní organizace práce ILO.

Tabulka 4.1 Mateřská a rodičovská dovolená v České republice a Švédsku

	MD		RD		
	délka	výše příspěvku (měsíčně)	délka	výše příspěvku (měsíčně)	% průměrné mzdy
česká žena	28 týdnů (7 měsíců)	16320 Kč (544*30 dnů) 69 % prům.mzdy	24 měs.-zvýšená vým.	11 400 Kč	47%
			36 měs.-střední vým.	7 600 Kč	32%
			48 měs.-snížená vým.	3 800 Kč	16%
švédská žena	-	-	16 měsíců (pro pracující rodiče)	13 měs. 23 732 SEK	80%
			3 měs.	5400 SEK	18%
			16 měsíců (pro nezam.a s malými příjmy)	5400 SEK	18%

Zdroj: MPSV, (2010). Statistics Sweden, (2010). Vlastní zpracování.

Pozn.: Pro výpočet peněžitého příspěvku na mateřské dovolené byla pro souhrn hrubých příjmů, z kterých se platí nemocenské pojištění, použita průměrná měsíční mzda v ČR – denní vyměřovací základ se rovnal 766 Kč. Denní dávka tak činila 544 Kč (70 % DVZ).

Obě země se velmi liší ve vyplácení rodičovských příspěvků. Zatímco Česká republika umožňuje v základní výměře rodiči čerpat 36 měsíců (3 roky) pro péči o dítě, švédský rodič má nárok jen na 16 měsíců. Švédsko také stanovilo minimální dobu, po kterou musí o dítě pečovat druhý z partnerů (60 povinných dnů), český rodič takto omezen není. Zajímavostí Švédska je možnost flexibilní kombinace čerpání rodičovské dovolené až do 8 let věku dítěte (kontinuální čerpání nebo v blocích). Ať se český rodič rozhodne pro jakékoliv čerpání rodičovské dovolené, má nárok na universální výši rodičovského příspěvku. U stanovení výše příspěvku není brán vůbec v úvahu předchozí pracovní příjem rodiče. Výše částky se liší pouze podle zvolené varianty čerpání rodičovského příspěvku. V případě, že porovnáme výši příspěvku a průměrnou měsíční hrubou mzdu českého občana, zjistíme, že rodičovský příspěvek tvoří jen 32 % průměrné mzdy. V případě pracujícího švédského rodiče to je 80 % v prvních 390 dnech. Jestliže je rodič

nezaměstnaný nebo má velmi malé příjmy, má po celých 480 dnů nárok na universální částku 180 SEK na den (5400 SEK za měsíc), což je pouze 18 % průměrné mzdy. Tento fakt poukazuje na to, že Švédsko očividně nepodporuje porodnost nízkopříjmových rodin. Naopak v České republice jsou velmi zvýhodněny rodiny s nízkými příjmy, protože všem rodičům je zde poskytována stejná paušální částka bez ohledu na jejich předchozí příjmy.

Tabulka 4.2 Srovnání objemu vyplacených příspěvků v celém období mateřství a rodičovství v ČR a ve Švédsku

	MD	RD – základní výměra	celkový objem příspěvku jako násobek průměrné hrubé mzdy	objem příspěvků za celou dobu mateřství a rodičovství	průměrná výše příspěvku za měsíc	průměrná výše příspěvku za měsíc jako % průměrné hrubé mzdy
Česká republika	114 240 Kč (7 měs.*16 320)	235 600 Kč = 31 měs.* 7 600 (zákl.vým.)	14,8	349 840 Kč = 114 240 + 235 600	9 206 Kč (349 840/38 měs.)	39%
Švédsko	-	324 716 SEK = 13 měs.* 23 732+ 3 měs.* 5 400 (pro prac. rodiče)	10,9	324 716 SEK	20 295 SEK (324 716/16 měs.)	68%

Zdroj: MPSV, (2010). Statistics Sweden, (2010). Vlastní zpracování.

Pozn.: V České republice se počítá s pobíráním rodičovského příspěvku v základní výměře.

V tabulce je počítáno s průměrnou hrubou měsíční mzdou za rok 2009, která činila v ČR 23 958 Kč a ve Švédsku 29 727 SEK.

Tabulka 4.2 srovnává absolutní částky vyplacené ženám po celou dobu mateřství a rodičovství tzn., že je zde proveden součet všech příjmů, která matka dostane za dobu, po kterou se stará o dítě. Pro lepší porovnání je pak vypočítána průměrná výše příspěvku za měsíc a srovnána jako procento průměrné měsíční mzdy. Tento výpočet dokládá, že švédské ženy dostávají za měsíc v průměru o třetinu větší finanční příspěvek než ženy v České republice, a to i přesto, že zde neexistují peněžní příspěvky v rámci mateřské dovolené. Je však nutné podotknout, že tento rozdíl je dán především kratší dobou vyplacení rodičovského příspěvku ve Švédsku. Měsíčně tedy švédská žena dostává v průměru 68 % průměrné mzdy a česká jen 39 %. Pokud bychom však vzali celkový objem vyplacených příspěvků a srovnali ho pomocí násobku průměrných mezd, zjistíme

že v České republice dostanou ženy za celé toto období skoro 15 průměrných mezd, zatímco ve Švédsku je to pouhých 11 průměrných mezd.

Tabulka 4.3 Srovnání objemu vyplacených příspěvků v celém období mateřství a rodičovství v ČR a ve Švédsku

	MD	RD – zvýšená výměra	celkový objem příspěvku jako násobek průměrné hrubé mzdy	objem příspěvků za celou dobu mateřství a rodičovství	průměrná výše příspěvku za měsíc	průměrná výše příspěvku za měsíc jako % průměrné hrubé mzdy
Česká republika	114 240 Kč (7 měs.*16 320)	216 600 Kč = 19 měs.* 11 400 (zvýš.vým.)	9,1	330 840 Kč = 114 240 +216 600	12 724 Kč (330 840/26 měs.)	54%
Švédsko	-	324 716 SEK = 13 měs.* 23 732+ 3 měs.* 5 400 (pro prac. rodiče)	10,9	324 716 SEK	20 295 SEK (324 716/16 měs.)	68%

Zdroj: MPSV, (2010). Statistics Sweden, (2010). Vlastní zpracování.

Pozn.: V České republice se počítá s pobíráním rodičovského příspěvku ve zvýšené výměře.

V tabulce 4.3 je srovnán celkový objem vyplacených příspěvků, v případě že si česká žena zvolí zvýšenou výměru čerpání rodičovské dovolené. Tento model čerpání dovolené je bližší Švédsku z hlediska doby poskytování rodičovského příspěvku. Z tabulky 4.3 můžeme tedy vidět, že celkový objem vyplacených příspěvků v mateřství a rodičovství se sice snížil, ale průměrná výše příspěvku za měsíc vyjádřená jako procento průměrné mzdy v České republice poroste na 54 %, a to díky zkrácení doby vyplácení příspěvku v souvislosti s čerpáním zvýšené výměry. Pokud tento celkový objem příspěvku přepočítáme na násobky průměrné mzdy, zjistíme, že v případě volby zvýšené varianty (24 měsíců) se celkový objem příspěvků vyjádřený jako násobek průměrné mzdy snížil až na 9ti násobek, což je v porovnání se Švédskem ještě o dvě průměrné mzdy méně.

V České republice existuje navíc zvláštnost, že rodič má nárok setrvat na rodičovské dovolené do 3 let věku dítěte, ale rodičovský příspěvek může čerpat až do 4 let věku dítěte (nebo 7 let, má-li dítě dlouhodobé zdravotní postižení) za předpokladu, že celodenně, osobně a řádně o toto dítě pečuje. Pokud se rodič nevrátí po uplynutí zákonného

nároku na čerpání rodičovské dovolené do zaměstnání, protože chce celodenně pečovat o dítě do 4 let věku, ztrácí nárok na pracovní místo a musí se buď dohodnout se zaměstnavatelem na pozdějším nástupu zpět nebo se místa vzdát. Tím si však potenciálně připravuje situaci uchazeče o zaměstnání s řadou znevýhodňujících atributů spojených s péčí o malé dítě. To řada zaměstnavatelů považuje za faktor omezující plné pracovní nasazení matek malých dětí. Mnohé z těchto žen se proto stávají nezaměstnanými. Ženy po rodičovské nebo mateřské dovolené tvoří dlouhodobě okolo 10 % ze všech nezaměstnaných žen (Kuchařová, 2006).

Přestože je rodičovská dovolená ve Švédsku mnohem kratší než v České republice, je také možné, aby byla mnohem pružnější. Jak bylo uvedeno výše, v současné době dostávají rodiče ve Švédsku 80 % platu po dobu 13 měsíců, následující 3 měsíce je vyplácena paušální částka. Třináctiměsíční období je rozděleno rovnoměrně mezi matku a otce, ale jeden z rodičů může část této doby přenechat druhému rodiči. Matky však v průměru stále čerpají delší rodičovskou dovolenou než otcové, k využití jejich měsíců však musí mít písemný souhlas otce. Pro každého rodiče jsou vyhrazeny 2 měsíce, což znamená, že zbývajících 9 měsíců může být rozděleno podle přání rodičů. Systém rodičovské dovolené ve Švédsku je flexibilní ze dvou důvodů. Za prvé rodiče nemusí každý měsíc pobytu doma čerpat 100 % příspěvku, který jim náleží. Rodiče mohou čerpat příspěvek např. do výše 50 % za každý měsíc po dobu 26 měsíců. Mohou také vyčerpat 100 % v jednom měsíci, 30 % v dalším měsíci apod. Jedinou podmínkou je, že celková doba musí být vyčerpána do 8 let věku dítěte a každý rodič má právo vrátit se do svého zaměstnání do 18 měsíců. To znamená, že pokud každý rodič zůstane doma 18 měsíců, dítě může zůstat doma 3 roky, stejně jako je tomu v České republice. Druhý důvod flexibility systému je rozdělení rodičů podle jejich vůle. Například, když se pár rozhodne, že chce zůstat na rodičovské dovolené po dobu 2 let, může si zvolit, že matka zůstane doma první a otec druhý rok. Další možností je, že se mohou střídat po měsíci, v sudé v liché měsíce, nebo se rozhodnou, že otec zůstane doma každé pondělí, čtvrtek a pátek, zatímco matka zůstane doma každé úterý a středu. Existuje tu tedy velká škála možností (Saxonberg, 2008).

Systém rodičovské dovolené České republiky je mnohem méně pružný než systém švédský (před rokem 2008 ještě méně pružný – pouze jedna výše měsíční rodičovského příspěvku až do 4 let věku dítěte). Je rozdělen do dvou stupňů, mateřské dovolené, která je

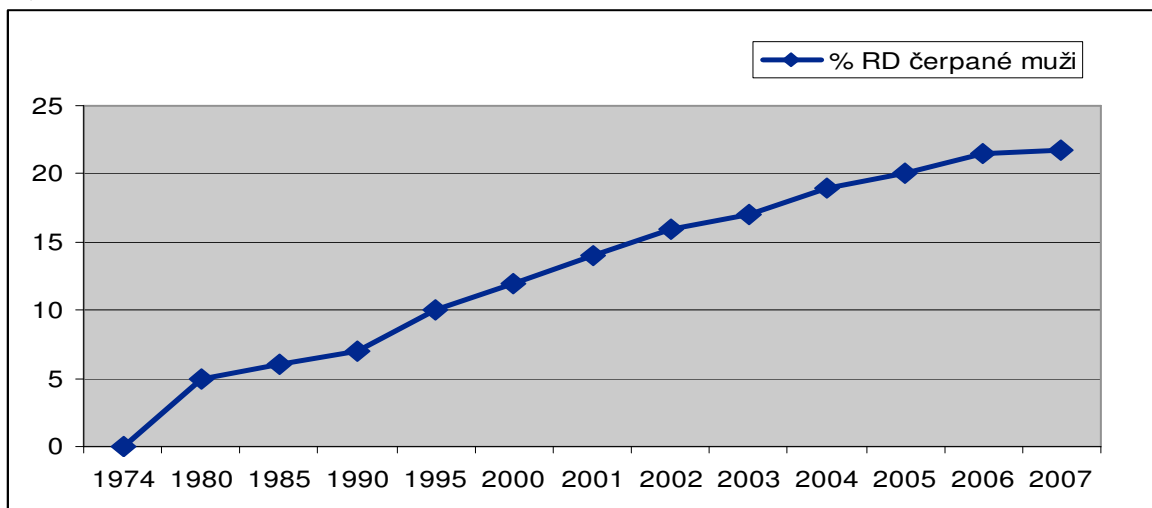
relativně štedrá v náhradě předchozího platu (70 %) a od 1.1. 2009 je vyhrazena také otcům, a prodloužené mateřské dovolené tzv. rodičovské dovolené. Během rodičovské dovolené je naopak vyplácena relativně nízká universální dávka, a proto je méně pravděpodobné zapojení otců do tohoto období péče o dítě. Podle systému zavedeného od roku 2008 se rodiče musí hned na začátku rozhodnout, jestli chtějí čerpat variantu s kratším obdobím, kdy se vyplácejí vyšší dávky nebo s delším obdobím s nižšími dávkami. Švédský systém je v tomto ohledu mnohem méně komplikovaný, jelikož umožňuje rodičům průběžně měnit délku rodičovské dovolené i výši dávek.

Oba systémy se liší především svými rozdílnými cíli. Švédský systém je orientován na podporu rovnosti pohlaví, sladění rodičovské a profesní role a efektivnější ekonomiku, zatímco český dvoustupňový systém umožňuje udržování spíše tradičního rozdělení rolí obou pohlaví. Rodiče mohou využívat štedré mateřské dovolené, zatímco rodičovská dovolená je placena tak, že jen málo rodin si může dovolit, aby otec zůstal doma, protože ztráta jeho příjmu by byla ve společnosti, kde mají muži většinou větší příjmy než matky, příliš velká. Jednostupňový systém ve Švédsku mnohem více motivuje otce, aby zůstávali doma. Ztráta jejich příjmu pro rodinu je relativně malá, protože otcové dostávají až do určité úrovně 80 % svého příjmu. Otcové jsou motivováni, aby zůstávali s dětmi doma i jinak, protože dva měsíce náleží výhradně jim. Pokud tedy otec tyto dva měsíce nezůstane doma s dítětem, rodina přichází o část příjmu (Saxonberg, 2008).

Jak znázorňuje níže uvedený graf 4.4, po zavedení rodičovské dovolené bez ohledu na pohlaví v roce 1974 a po jejím zpřístupnění mužům, žádní muži doma s dětmi nezůstávali. Do roku 1990 využívalo stále jen 7 % otců rodičovské dovolené, a to i přes silnou motivaci, kterou jim náhrada platu ve výši 90 % jejich předchozího pracovního příjmu poskytovala. Na podporu otců proti jejich zaměstnavatelům zavedla vláda v roce 1991 tzv. měsíc otců, který začal platit v roce 1995. Tato reforma vyhradila jeden měsíc rodičovské dovolené pouze otcům. Výsledkem bylo, jak můžete vidět i v grafu 4.4, že i když se snížila náhrada platu z 90 % na 80 %, procento otců na rodičovské dovolené stoupl na 10 %. V roce 2002 prodloužila švédská vláda rodičovskou dovolenou na 13 měsíců, ale vyhradila další měsíc otcům. Za této situace, když by rodiny měly přijít o dva měsíce placené dovolené, kdyby otec nezůstal doma, měli otcové silnější vyjednávací pozici vůči zaměstnavatelům. Podíl otců na rodičovské dovolené tak opět vzrostl a v roce

2007 se pohyboval na úrovni 21,7 % (Saxonberg, 2008). Pro zajímavost v České republice využívá rodičovskou dovolenou asi 1,8 % otců (Křížková a kol., 2008).

Graf 4.4 Vývoj rodičovské dovolené čerpané muži ve Švédsku v letech 1974-2007 (v %)

Zdroj: Finnish Yearbook of Population Research, (2009). Vlastní zpracování.

Saxonberg (2008, str. 134-135) ve své knize uvádí také argumenty ve prospěch dělení zodpovědnosti za péči o dítě. Tradiční argumenty pro genderovou rovnost se podle něj soustředí kolem dvou bodů: **1. je to lepší pro ženy, 2. je to lepší pro ekonomiku.** „Pro ženy je výhodnější, když se s muži dělí rovným dílem o výchovu dětí, takže ženy nemusí trpět tím, že nesou dvojitě břemeno, jednak práci za pravidelný příjem a jednak hlavní zodpovědnost za domácnost a úlohu při výchově dětí. Druhý častý argument se týká ekonomické efektivity. Mělo by být zřejmé, že pro národní hospodářství by bylo nejvýhodnější, pokud by nejlépe kvalifikovaní lidé získali nejlepší zaměstnání. Pokud je však ženám zabráněno, aby mužům rovnocenně konkurovaly, nedostanou lidé s nejlepší kvalifikací nejlepší zaměstnání, což způsobuje, že je ekonomika méně výkonná. V České republice například zaměstnavatelé předpokládají, že když přijmou mladou ženu do pracovního poměru, bude mít pravděpodobně 2 děti, což znamená rodičovskou po dobu 5-8 let. Za takových okolností je pro zaměstnavatele ekonomicky výhodnější přijmout méně kvalifikovaného mladého muže, protože i když bude pracovat hůře než ženská uchazečka, nikdy neopustí zaměstnání kvůli péči o dítě.“

4.1.1 Návrhy a doporučení pro Českou republiku

Při současném postavení žen a matek na trhu práce se nabízí otázka, zda není rodičovská dovolená, tj. doba, po kterou je zaměstnavatel povinen uvolnit rodiče ze zaměstnání a kdy tak ztrácí často kvalifikovaného zaměstnance, příliš dlouhá. Možnost zůstat doma s dítětem až do jeho 4 let věku a pobírat po tuto dobu rodičovský příspěvek, tak jako je to v České republice, je v Evropě ojedinělá. Ve většině členských zemí Evropské unie je rodičovská dovolená podstatně kratší. I srovnání délky poskytování rodičovských příspěvků švédských rodičů s českými vede ke zjištění, že délka rodičovské dovolené v České republice je nezvykle dlouhá. Problém však poté nastává v zaměstnávání žen po návratu z dlouhé rodičovské dovolené. Zaměstnavatelé se brání vzít tyto ženy zpět do práce, jelikož částečně ztratily kvalifikaci, dovednosti i předchozí návyky. Saxonberg (2008) zdůrazňuje, že švédský model by mohl být pro Českou republiku inspirací například v rámci zavedení povinné části otcovské dovolené, aby se matka, která nechce být doma s dítětem tak dlouhou dobu, mohla vrátit dříve do zaměstnání (existují však ženy, které chtějí zůstat doma s dítětem i několik let). Ve Švédsku došlo po zavedení otcovské kvóty k vysokému nárůstu procenta mužů, kteří čerpají rodičovskou dovolenou. **Návrh pro Českou republiku tedy spočívá v uzákonění povinné části rodičovské dovolené, kterou musí vyčerpat oba partneři, optimálně 60 dnů pro každého rodiče. Zbývající část rodičovské dovolené pak může být rozdělena podle přání rodičů. Dále se také nabízí strategie kratší doby rodičovské dovolené v České republice, která by snížila relativně dlouhou dobu přerušení kariéry z důvodů péče o malé dítě.**

Výše bylo uvedeno, že český systém rodičovské dovolené je méně pružný než ten švédský. Prvkem, který by mohl přispět k větší flexibilitě rodičovské dovolené v České republice, by mohlo být **rozšíření možnosti čerpat rodičovskou po jednotlivých částech až do určitého věku dítěte** (ve Švédsku je to do 8 let dítěte). Rodič si může vybrat, zda si vyčerpá celou dobu hned po narození dítěte nebo zda si část ponechá pro jiné příležitosti, např. pro nástup dítěte do první třídy základní školy. Toto časové konto rodičovské dovolené pak přispívá k respektování potřeb a odlišností v individuálním vývoji dětí (Křížková a kol., 2010).

Česká republika se také vyznačuje relativně nízkým měsíčním finančním ohodnocením individuální péče o dítě. V případě součtu všech příspěvků obdržených po

dobu mateřství a rodičovství (počítáno s tříletou rodičovskou dovolenou) však český rodič obdrží větší objem příspěvků (skoro 15 průměrných mezd) než ten švédský (11 průměrných mezd). Nevýhodné pro českého rodiče je v tomto případě rozmělnění příspěvku na delší dobu. Pokud se však rozhodne pro čerpání dvouleté rodičovské dovolené (zvýšená výměra), celkový objem příspěvků přepočítaných jako násobky průměrné mzdy se v obou zemích téměř vyrovnává. V současné době je tedy v České republice finančně zvýhodněno tříleté čerpání rodičovského příspěvku a instituce mateřské a rodičovské dovolené přímo vybízí k tomu, aby byla využívána pouze matkami, i když již toto období mohou využít i otcové k péči o děti. Jedním z faktorů, jimiž je tato situace způsobena, je nízký rodičovský příspěvek, který se v podstatě neodvíjí od příjmů, otce nemotivuje k jeho pobírání a rodiny se jednoznačně rozhodují na základě jednoduché ekonomické úvahy o tom, že obětují ten nižší příjem, který obvykle do domácnosti přináší matka (Křížková a kol., 2010). Je tedy žádoucí podporovat muže ve větším zapojení do péče o děti a zároveň tak zabránit přílišnému odcizení matek trhu práce. Toho by mohl český stát dosáhnout zvýšením rodičovského příspěvku či jeho navázáním na předchozí příjem. Pokud by se výše rodičovského příspěvku odvíjela od předchozího příjmu, byla by to silná motivace pro otce, využívat rodičovskou dovolenou. Pro ženy by to znamenalo snížení závislosti na příjmu partnera v době péče o malé dítě, možnost rozhodnout se o délce rodičovské dovolené a využít služby péče o děti podle svých potřeb a potřeb dětí. Rodiče by mohli kombinovat péči o děti s kvalifikovanou prací (např. na částečný úvazek, s flexibilní dobou nebo místem výkonu práce z domova), což je, jak ukazují sociologické výzkumy, preference většiny českých rodičů malých dětí (Křížková a kol., 2010).

V České republice se zkrácené úvazky podílejí na celkové zaměstnanosti v minimální míře. V roce 2010 na ně pracovalo pouze 10 % žen a 3 % mužů, což zemi řadí v případě obou pohlaví hluboko pod evropský průměr. Částečné úvazky u nás nejsou dostatečně atraktivní pro zaměstnance ani pro zaměstnavatele. **Česká republika by se proto měla zaměřit na realizaci opatření, jež podporují rozvoj částečných úvazků.** Jedná se např. o úlevy na daních, snížení příspěvků na sociální zabezpečení či přímé dotace zaměstnavatelům nebo zaměstnancům. Také stát by mohl jít příkladem a nabízet mnohem častěji práci na zkrácené a flexibilní úvazky ve veřejném sektoru.

4.2 Zhodnocení institucionální péče o děti v České republice a ve Švédsku

Jak již bylo několikrát zmíněno, jedním z nejdiskutovanějších témat v mateřské a rodičovské dovolené je jejich celková délka. Řada odborníků a odbornic poukazuje na to, že dlouhá rodičovská dovolená přispívá k izolaci pečujících rodičů, zejména matek, a k jejich problémům na trhu práce. Problém matek se zařazením na trh práce však není důsledkem pouze délky rodičovské dovolené. Roli zde hraje i podoba trhu práce, síť zařízení a služeb péče o děti a společenské názory na role žen a mužů ve společnosti. Je proto důležité zamyslet se i nad dalšími faktory ovlivňujícími uplatnění a rovné příležitosti žen a mužů ve společnosti. Pokud by fungovala na trhu práce pozitivní flexibilní pracovní uspořádání a byl by dostatek dostupných zařízení a služeb péče o děti, institut rodičovské dovolené by nemusel znamenat tak dramatické vyčlenění žen – matek z ekonomického života a trhu práce.

Vedle péče o děti předškolního věku samotnými rodiči má tedy nezastupitelnou roli také zajištění péče o děti pomocí institucionálních služeb. Dostupnost institucionálních služeb péče o děti nabývá na významu především při nutnostech skloubení pracovního a rodinného života a také při návratu rodiče z mateřské či rodičovské dovolené na trh práce.

Hlavními principy veřejných zařízení péče o děti by měla být dostupnost finanční, regionální, kapacitní ale i kvalitativní. A právě regionální a kapacitní dostupnost je v současné době největším problémem v této oblasti. V České republice charakterizuje situaci zajištění péče o děti málo dostupná síť služeb péče o děti do 3 let věku, ale také nedostatek předškolních zařízení pro děti od 3 do 6 let věku, zejména tedy mateřských škol. Jak můžete vidět z tabulky 4.5, v České republice bylo ve školním roce 2009/10 neúspěšně vyřízeno na 29 632 žádostí, od školního roku 2005/06 jde o více než trojnásobný nárůst.

Tabulka 4.5 Počty neúspěšně vyřízených žádostí o umístění do MŠ ve školních letech 2004/05 – 2009/2010 (v tis.)

Školní rok	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
Neúspěšně vyřízené žádosti o přijetí do MŠ	-	6,81	9,57	13,409	19,996	29,632

Zdroj: databáze ÚIV, (2010).

Péče o nejmenší děti zajišťují jesle jako zdravotnická zařízení, jejich nedostupnost dokládá pouhý 1% podíl ze všech dětí do 3 let, které je navštěvují. Podle zákona mohou ale i mateřské školy přijímat děti od 2 let, vzhledem k nízkému počtu míst v těchto zařízeních se tomu však v současnosti většinou neděje. Což sebou nese i další komplikace, a to výše zmíněný nedostatek míst pro děti mladší 3 let. Rodiče mohou využívat veřejné jesle, kterých je v celé ČR jen kolem 30, dále soukromé jesle a soukromé komerční hlídací služby. Znakem všech těchto služeb je, že jsou poměrně finančně nákladné. To se týká i veřejných jeslí, kde se poplatky pohybují zhruba od 2 500 do 5 500 Kč měsíčně. Soukromé jesle jsou ještě dražší a cena za ně se pohybuje kolem 10 000 Kč měsíčně, u služeb typu babysitting se platí ve velkých městech za hodinu 100 až 150 Kč a více. To způsobuje minimální dostupnost tohoto typu služeb péče o děti. Veřejné jesle jsou navíc rozloženy značně nerovnoměrně geograficky a nemohou tak pokrýt poptávku po nich ani u těch skupin, pro které jsou dostupné finančně (Křížková a kol., 2010).

Ve Švédsku existuje velmi rozvinutý a variabilní systém služeb péče o děti. Místní samospráva zajišťuje předškolní péči o děti ve věku 1-5 let, pokud jejich rodiče pracují nebo studují. Universální bezplatný systém předškolní péče mohou využívat všechny děti, tj. i děti nezaměstnaných rodičů nebo rodičů na rodičovské dovolené, a to přinejmenším tři hodiny denně. Municipality také zabezpečují možnost využít předškolní třídy pro šestileté děti, které naprostá většina těchto dětí navštěvuje. Pokud není dítě zapsáno v těchto veřejných zařízeních, pak může chodit do tzv. otevřených předškolních institucí, avšak v doprovodu rodičů. Kromě toho mají předškolní děti také možnost navštěvovat mimoškolní centra. Institucionální péče je tak zajištěna pro více než třetinu dětí do 3 let věku a zhruba tři čtvrtiny starších dětí do začátku povinné školní docházky (Höhne, 2008).

Ve Švédsku jsou zařízení péče o dítě bohatě dotována, takže si všichni, bez ohledu na příjem, mohou dovolit děti v těchto zařízeních umístit. Stát také klade vysoké nároky na kvalitu těchto zařízení. Učitelé musí mít vysokoškolské vzdělání v oboru předškolní péče¹⁰, a na jednoho učitele smí připadnout maximálně pět dětí. Je však nutné podotknout, že i Česká republika je, co se týče kvality mateřských škol a kvality vzdělání jejich učitelů,

---

¹⁰ Ne všichni zaměstnanci pracující v předškolních zařízeních musí mít vysokoškolské vzdělání v oboru učitelství, všechna zařízení péče o děti však musí mít určitý počet vysokoškolsky vzdělaných zaměstnanců.

na vysoké úrovni. Ve sjednoceném švédském systému patří předškolní výchova včetně věkové kategorie 0-3 let do oblasti pedagogické a předškolní zařízení jsou dnes v působnosti ministerstva školství, zatímco v České republice a ostatních bývalých komunistických zemích střední a východní Evropy spadají zařízení péče o děti do 3 let věku stále pod oblast ministerstva zdravotnictví (Saxonberg, 2008).

4.2.1 Návrhy a doporučení pro Českou republiku

Zařízení péče o děti jsou v kontextu sladování rodinného a pracovního života důležité pro rodiče dětí různých věkových kategorií. Jen kvalitní zařízení a služby mohou zajistit kvalitní péči a v pozdějším předškolním věku také vzdělávání dětí mimo rodinné prostředí.

Výše uvedené zhodnocení institucionální péče o děti v České republice a ve Švédsku pomohlo odhalit některé problémy, se kterými se potýká Česká republika. Jedním z nich je minimální dostupnost zařízení péče o děti do 3 let, které jsou navíc rozloženy značně nerovnoměrně geograficky a nemohou tak pokrýt poptávku po nich ani u těch skupin, pro které jsou dostupné finančně. **Stát by se měl proto zaměřit na zajištění finančně a teritoriálně dostupné služby péče o děti mladší 3 let. Bylo by také vhodné zrevidovat systém financování těchto zařízení, v současné době většinu nákladů financují obce a zbytek rodiče.** I z tohoto důvodu je tento typ péče většinou nedostupný. Financování by mělo být rozloženo mezi stát, obce a rodiče.

Kapacitně nedostupnými se v současné době stávají i veřejné mateřské školy. Neděje se tak všude, rodiče z větších měst mají možnost žádat o umístění dítěte ve více institucích – ale i tak není vždy jejich žádostem vyhověno. I když jsou veřejné mateřské školy finančně dostupné, stávají se nedostupné z hlediska jejich nerovnoměrné regionální kapacity. Neúspěšní rodiče musí využívat dalších forem péče, které jsou však velmi často pro většinu obyvatelstva nedostupné finančně. Pokud není dítě umístěno do mateřské školy, dostává se pečující rodič, nejčastěji matka, do situace, kdy nemůže být plně aktivní na trhu práce, a to zpětně negativně ovlivňuje sociální a ekonomickou situaci rodiny (Křížková a kol., 2010). **Proto je na místě podporovat nově vznikající alternativní zařízení pro péči o děti předškolního věku, ale také podpořit zvýšení počtu klasických mateřských škol tak, aby jejich rozložení bylo regionálně rovnoměrné.** Jinou možností,

jak rozšířit služby péče o děti od 3 let do počátku školní docházky, je **uvolnění kapacity mateřské školy poskytnutím jiné institucionální formy pro děti, které nenavštěvují mateřskou školu denně v celodenním režimu**. Další alternativou by mohlo být hledání cesty ke snížení finanční nákladnosti soukromých mateřských škol a podobných zařízení (Kuchařová, 2009).

V souvislosti s tím, aby mohlo docházet ke komplexnímu rozvoji obou těchto typů předškolní péče o dítě, **by měla agenda zařízení péče o děti (jesle i mateřské školy) spadat pod jedno ministerstvo**, nejlépe pak Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které disponuje dostatkem zkušeností a metodické podpory. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy by mělo vzít pod svá křídla také firemní školky. Dosud je zřizování firemních školek v České republice na nízké úrovni. Jedním z důvodů, proč se firmy nepouští do zřizování firemních školek je to, že se náklady na školku nedají odečíst z daní. Dále to jsou například přísné hygienické normy, které musí tato zařízení splňovat. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy proto navrhlo, že by firemní školky zařadilo do své sítě mateřských škol a dávalo by na jejich činnost 60 % prostředků. Firemní školky by tak mohly absorbovat děti tam, kde jsou mateřské školy přeplněné.

Jedním z problémů, s kterým se setkávají rodiče na rodičovské dovolené, je také souběh pobírání rodičovského příspěvku a návštěvy zařízení péče o děti – jeslí nebo mateřské školy. Pokud dítě navštěvuje mateřskou školu více než 5 dnů v měsíci, nebo 4 hodiny denně, a jesle více než 5 dnů v měsíci, přichází rodič o nárok na rodičovský příspěvek. Takto striktně definovaný limit komplikuje ekonomickou aktivitu pečujících matek a otců a sladování rodinného a pracovního života. Bylo by tedy vhodné, aby tento nepružný limit byl změněn na **časové konto dní, kdy mohou děti navštěvovat mateřské školy a jesle**. Toto doporučení schválila v roce 2010 i Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů. Navrženo je časové konto 25 hodin týdně. Toto opatření by umožnilo vyšší využívání flexibilních pracovních úvazků (Křížková a kol., 2010).

4.3 Shrnutí

Tato kapitola se snažila stručně zhodnotit účinnost finančních a nefinančních nástrojů rodinné politiky v České republice a ve Švédsku. Konkrétně se jednalo pouze o ty

dva nejdůležitější, a to o rodičovský příspěvek a služby institucionální péče o děti. V neposlední řadě byly také vzneseny doporučení pro český stát, vycházející z porovnání se Švédskem.

V obou státech je možné identifikovat institut rodičovské dovolené včetně finančních příspěvků a také síť zařízení denní péče o děti předškolního i školního věku. Způsob a míra zabezpečení obou opatření se však v jednotlivých zemích liší. Švédský sociální stát se jako zástupce sociálně demokratického režimu vyznačuje politikou štědrých rodičovských dávek, které je možné čerpat několika různými způsoby. Délka poskytování rodičovského příspěvku ve Švédsku je mnohem kratší než je tomu v České republice. Rodičovské příspěvky umožňuje čerpat otcům i matkám a jejich výše se odvíjí od předchozí mzdy pečujícího rodiče. V současné době dostávají rodiče 80 % platu po dobu 13 měsíců. Ve Švédsku je zabezpečena také velká podpora pro rodiče ve formě poskytování vysoké kvality služeb péče o děti předškolního a školního věku. Služby denní péče o děti jsou placeny převážně ze státního rozpočtu tak, aby bylo všem rodičům umožněno dosáhnout na tuto službu.

Český sociální stát má asi nejbližší ke konzervativnímu režimu. Je charakterizován relativně dlouhou rodičovskou dovolenou, která má negativní vliv na postavení žen na trhu práce. Relativně dlouhá placená rodičovská dovolená spolu s vlastním zájmem rodičů pečovat o dítě doma, doprovázená nedostatečnou nabídkou jiných forem péče o malé děti a nízkou nabídkou částečných úvazků, vede často k tomu, že se žena po rodičovské dovolené vrací na pracovní trh na plný pracovní úvazek. Rodičovský příspěvek je v České republice středně vysoký, přičemž rodič má možnost si zvolit rychlost čerpání z několika variant, ale vždy se čerpá jako paušální částka, tedy bez návaznosti na předchozí příjem rodiče. Co se týká veřejných služeb péče o děti, tak těch je v současnosti v České republice nedostatek, především pak služeb pro děti mladší 3 let. Díky dlouhé rodičovské dovolené a nedostupnosti služeb péče o děti nemají rodiče většinou jinou možnost než zůstat s dítětem doma až do doby, kdy dítě dosáhne 3 let a je možné ho přihlásit do školky. V současné době však ani kapacita školek není vyhovující. Problém je ale spíše v nerovnoměrném regionálním rozložení mateřských škol. Česká republika se tak staví mezi země s největším poklesem zaměstnanosti matek oproti zaměstnanosti žen bezdětných, čímž se upevňuje pozice žen-pečovatelek v domácnosti, zatímco se zhoršuje jejich pozice na pracovním trhu.

Ke snadnějšímu skloubení pracovních a rodinných povinností žen by tedy přispělo jak vyšší zapojení jejich partnerů v domácí sféře, tak flexibilnější možnosti ve sféře pracovní. Za účelem zlepšení situace žen na trhu práce by mělo dojít zejména k podpoře rychlejšího návratu žen z rodičovské dovolené na pracovní trh a k větší stimulaci zaměstnavatelů, kteří by zvýšili nabídku flexibilních forem zaměstnání. Současně s tím by však mělo docházet k tomu, že otcové převezmou část péče o dítě a domácích prací a uleví tak ženám od dvojí zátěže. Nemělo by se také zapomínat na zajištění lepší dostupnosti služeb péče o děti, ať jich formou institucionálních zařízení nebo prostřednictvím péče jiných, nerodičovských osob.

5 Závěr

Cílem této práce bylo srovnat nástroje rodinné politiky v České republice a ve Švédsku a prostřednictvím této komparace navrhnout možná zlepšení týkající se systému podpory rodin v České republice. Švédsko bylo zvoleno ke komparaci hlavně kvůli tomu, že je to typický stát zaměřený na podporu prorodinných služeb a rodinná politika jde zde ruku v ruce s politikou rovnosti mužů a žen.

Pro lepší porovnání rodinných politik výše uvedených zemí, byly v první kapitole této diplomové práce nejdříve objasněny obecné zákonitosti spojené s podporou rodin, používané nástroje, populační vývoj a trendy rodinných politik v Evropě. Aby si člověk mohl utvořit představu o tom, v jakých podmínkách jsou rodinné politiky ve státech realizovány, jsou ve další kapitole uvedeny demografické charakteristiky těchto srovnávaných států. Zároveň byl v obou zemích popsán vývoj rodinné politiky a jejích nástrojů. Následným srovnáním konkrétních opatření používaných na podporu rodin v současné době českým a švédským státem byl vytvořen podklad pro zhodnocení účinnosti systému podpory rodin v poslední kapitole. Na konci kapitoly jsou pak shrnuty konkrétní návrhy na zlepšení pro Českou republiku.

Systém podpory rodin v České republice lze považovat za srovnatelný s ostatními evropskými zeměmi. Rodinná politika realizovaná českým státem se vyznačuje poměrně širokou škálou nástrojů, které pokrývají celou řadu sociálních událostí spojených s mateřstvím, rodičovstvím a výchovou dětí. Je zde také očividná snaha přizpůsobovat se novým trendům a výzvám spojených s rozvojem společnosti, což lze pozorovat v několika oblastech. Je to např. přechod od populačně zaměřené politiky státu na pomoc rodinám v nepříznivých situacích (např. finanční nouzi), téměř výlučné zaměření na děti (v oblasti podpory rodin), tolerance k různým typům rodin (nesezdaná soužití apod.) a především důraz na nezasahování státu do rozhodování rodin.

Švédsko se vyznačuje bohatými zkušenostmi s realizací rodinné politiky zaměřené zejména na rodiny s dětmi. Švédský stát také v porovnání s ostatními státy Evropy nejvíce využívá svou rodinnou politiku v prosazování genderové rovnosti. Kromě zajišťování kvalitní péče o děti, vláda také aktivně podporuje otce v podílení se na

rodičovské dovolené. Závěr této práce se proto zaměřuje na to, které osvědčené metody tohoto skandinávské státu by bylo možno aplikovat také v prostředí České republiky.

Je důležité podotknout, že realizace navržených opatření je závislá na celé řadě dalších okolností. Jedná se například o zaměření politických stran, jež ve volbách získaly nejvíce hlasů (převaha zástupců pravicových či levicových stran), fáze politického cyklu (zda jsou změny navrženy v předvolebním období nebo v období po volbách), ochota vlády zvyšovat či snižovat veřejné zadlužení (při snaze snižovat veřejné zadlužení se budou lépe prosazovat změny navrhuující např. snížení sociálních dávek či pomáhající více začlenit ženy s malými dětmi do pracovního procesu) apod.

Tato práce se snažila správně a srozumitelně popsat prostředí, souvislosti i nástroje podpory rodin s dětmi v České republice a ve Švédsku a zhodnotit účinnost jednotlivých nástrojů rodinné politiky v těchto zemích. Prostřednictvím této komparace pak byla poskytnuta určitá doporučení pro český stát. Navrhované změny na zlepšení pro české prostředí jsou podloženy argumenty získanými studiem odborné literatury. Přínos této práce spočívá v námětu na realizaci výše uvedených skutečností.

Literatura:

- [1] BRDEK, M.; JÍROVÁ, H. *Sociální politika v zemích Evropské unie a České republice*. 1. vyd. Praha: Codex Bohemia, 1998. 392 s. ISBN 80-85963-71-X.
- [2] KALIBOVÁ, K.; PAVLÍK, Z.; VODÁKOVÁ, A. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. přep. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 241 s. ISBN 978-80-7419-012-4.
- [3] KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. 1. vyd. Praha: Codex Bohemia, 1997. 328 s. ISBN 80-85963-33-7.
- [4] KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. 3. vyd. Praha: ASPI, 2007. 504 s. ISBN 978-80-7357-276-1.
- [5] KŘÍŽKOVÁ, A. a kol. *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. 163 s. ISBN 978-80-86429-94-6.
- [6] MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 311 s. ISBN 80-86429-58-X.
- [7] MUNKOVÁ, G. a kol. *Sociální politika v evropských zemích*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2004. 189 s. ISBN 80-246-0780-8.
- [8] PAVLÍK, Z.; a kol. *Populační vývoj České republiky 1990-2002*. 1. vyd. Praha: Demoart, 2002. 98 s. ISBN 80-902-686-8-4.
- [9] ROUBÍČEK, V. *Úvod do demografie*. 1. vyd. Praha: Codex Bohemia, 1997. 352 s. ISBN 80-85963-43-4.
- [10] RYCHTAŘÍKOVÁ, J. *Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2001. 83 s. ISBN 80-7330-004-4.

[11] SAXONBERG, S. *Právo na otce: Rodičovská „dovolená“ ve Švédsku*. In Křížková a kol.

[12] SIROVÁTKA, T. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. 1. vyd. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v nakladatelství František Šalé – Albert, 2006. 279 s. ISBN 80-7326-104-9.

Internetové zdroje:

[13] *Lidé a společnost*. Český statistický úřad [online], 2011. [cit.2011-04-11].
Dostupný na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/lide_a_spolecnost>.

[14] *Consequences of Fathers' Parental Leave Use: Evidence from Sweden*. Finnish Yearbook of Population Research [online], 2009. [cit. 2011-03-20]. Dostupný na WWW: <http://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/25f4f443ecbf664d958db718efc50a04/1302435286/application/pdf/236641/YB09_ss.49-62.pdf>.

[15] *Swedish Social Insurance Agency*. Försäkringskassan [online], 2008. [cit.2011-03-11].
Dostupný na WWW: <http://www.forsakringskassan.se/sprak/eng/for_families_with_children_%28barnfamiljer%29>.

[16] HOLUB, M. *Alternativní formy podpory rodin s dětmi v důchodových systémech*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online], 2009. [cit.2011-02-01]. Dostupný na WWW:< http://kdem.vse.cz/resources/relik09/Prispevky_PDF/Holub.pdf>.

[17] HÖHNE, S. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online], 2008. [cit.2011-03-06].
Dostupný na WWW:< http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf>.

[18] HRČKOVÁ, I.; POLÁŠKOVÁ, N. *Směřování rodinné politiky v EU na prahu 21. století*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd [online], 2005. [cit.2011-02-03].
Dostupný na WWW: <<http://veda.fsv.cuni.cz/doc/hrckova.doc>>.

- [19] KOCOURKOVÁ, J. *Populační klima rodinná politika*. Praha: PŘF UK [online], 2007. [cit.2011-02-03]. Dostupný na WWW: <<http://www.natur.cuni.cz/.../populacni%20klima%20a%20rodinna%20politika.pdf>>.
- [20] KUBCOVÁ, Š. *Rovné příležitosti ve Švédsku*. Sborník z kongresu Pardubice [online], 2007. [cit.2011-03-21]. Dostupný na WWW: <<http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cislocianku=2008022701>>.
- [21] KUCHAROVÁ, V. a kol. *Péče o děti předškolního a raného věku*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online], 2009. [cit. 2011-03-14]. ISBN 978-80-7416-041-7. Dostupný na WWW: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_299.pdf>.
- [22] KRÍŽKOVÁ, K.; MAŘÍKOVÁ, Z.; SOKAČOVÁ, L. a kol. *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů*. Gender studies, o. p. s. [online], 2010. [cit.2011-04-03]. 71 str. Dostupný na WWW:<http://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/Rodinna_politika.pdf>.
- [23] MATĚJKOVÁ, B.; PALONCYOVÁ, J. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích I*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online], 2003. [cit.2011-02-01]. Dostupný na WWW:<<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/rodpolI.pdf>>.
- [24] MATĚJKOVÁ, B.; PALONCYOVÁ, J. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online], 2004. [cit.2011-02-01]. Dostupný na WWW:< http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_139.pdf >.
- [25] TICHÁ, M. *Přednášky z předmětu Deskriptivní ekonomie ČR* [online], 2011. [cit.2011-04-01]. Dostupný na WWW: <<http://moodle.vsb.cz/vyuka/course/enrol.php?id=245>>.
- [26] *Rodina*. Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky [online], 2010. [cit.2011-02-01]. Dostupný na WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/4>>.

[27] *Národní zpráva o rodině*. Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky [online], 2004. [cit. 2011-02-01]. Dostupný na WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/898>>.

[28] *Národní koncepce rodinné politiky*. Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky [online], 2005. [cit. 2011-02-01]. Dostupný na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf>.

[29] *Národní koncepce podpory rodin s dětmi*. Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky [online], 2008. [cit. 2011-02-01]. Dostupný na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7958/Narodni_koncepce_podpory_rodin_s_detmi.pdf>.

[30] NAVRÁTILOVÁ, J. *Role sociálních služeb v rodinné politice*. Sociální práce. Brno: AVSP, 2007 [online]. [cit. 2011-03-01]. ISSN 1213-6204. Dostupný na WWW:<http://data.rodina.quonia.cz/.../ROLE_SOCIALNICH_SLUZEB_V_RODINNE_POLITICE.doc>.

[31] NEŠPOR, Z. R.; VEČERNÍČEK, J.; a kol. *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR [online], 2006. [cit. 2011-03-01]. 278 s. ISBN 80-7330-085-0. Dostupný na WWW: <http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/238_SS_06_01.pdf>.

[32] PYLKKANEN, E.; SMITH, N. The Impact of Family-Friendly Policies in Denmark and Sweden on Mothers' Career Interruptions Due to Childbirth. Working Paper Series [online], March 2004. [cit. 2011-03-15]. IZA Discussion Paper No. 1050. 36 s. Dostupný na WWW: <<http://www.politiquessociales.net/IMG/pdf/dp1050.pdf>>.

[33] *Statistics Sweden. SCB* [online], 2010. [cit.2011-03-15]. Dostupný na WWW: <http://www.scb.se/Pages/List____250611.aspx>.

[34] ŠŤASTNÁ, A. *Populační vývoj: Švédsko*. Demografické informační centrum [online], 2010. [cit. 2011-03-01]. ISSN 1801-29144. Dostupný na WWW: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=717>.

- [35] ŠŤASTNÁ, A. Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných zemích. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online], 2009. [cit. 2011-03-11]. ISBN 978-80-7416-038-7. Dostupný na WWW: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf>.
- [36] *Total fertility rate*. Eurostat [online], 2010. [cit. 2011-03-12]. Dostupný na WWW: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsdde220>>.
- [37] VANČUROVÁ, A. *Současná a připravovaná opatření rodinné politiky v zemích střední evropy*. Projekt výzkumu a vývoje. Praha: VŠE [online], 2005. [cit. 2011-02-01]. Dostupný na WWW: <http://mpsv.cz/files/clanky/4354/studie_vancurova.pdf>.
- [38] *Statistická ročenka 2009/2010 – výkonové ukazatele*. Ústav pro informace ve vzdělání [online], 2010. [cit. 2011-03-21]. Dostupný na WWW: <<http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>>.
- [39] ŠTĚPÁNKOVÁ, M. *ANALÝZA – mateřská, rodičovská dovolená, čerpání peněžité pomoci v mateřství, rodičovského příspěvku*. Gender studies, o. p. s. [online], 2010. [cit. 2011-03-20]. Dostupný na WWW: <<http://www.genderstudies.cz/download/ANALYZA.pdf>>.

Seznam zkratek

AJ	A jiné
APOD	A podobně
ČR	Česká republika
EU	Evropská unie
KČ	Česká koruna
MD	Mateřská dovolená
MJ	Mimo jiné
MŠ	Mateřská škola
OSVČ	Osoba samostatně výdělečně činná
PPM	Peněžitá pomoc v mateřství
PŘÍP	Případně
RESP	Respektive
RD	Rodičovská dovolená
SEK	Švédská koruna
TJ	To je
TZV	Tak zvaný
USA	Spojené státy americké

Prohlášení o využití výsledků diplomové práce

Prohlašuji, že:

- jsem byla seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, diplomovou práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že diplomová práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího diplomové práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o diplomové práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, diplomovou (bakalářskou) práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne 29. 4. 2011

.....

jméno a příjmení studenta

Adresa trvalého pobytu studenta:

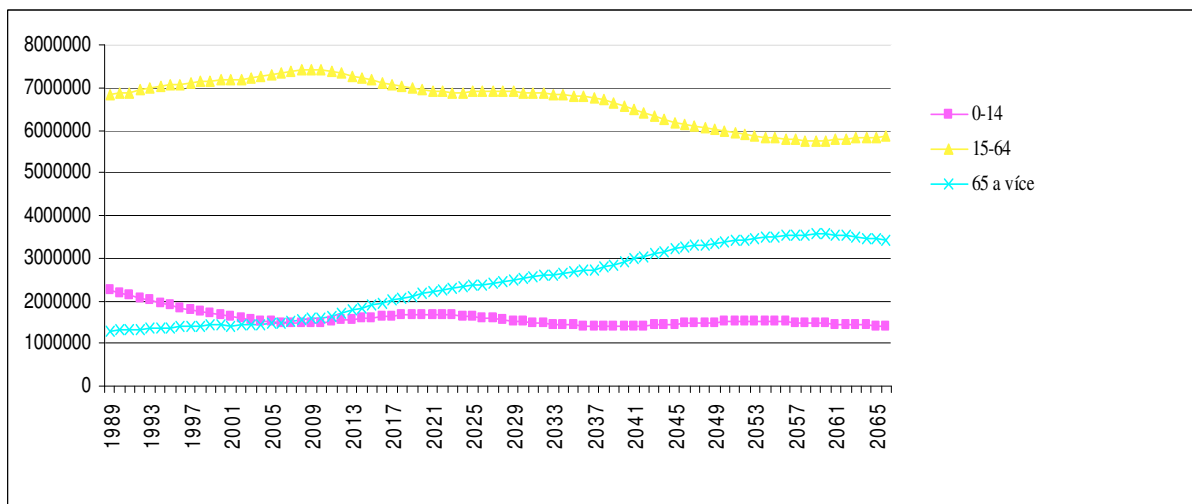
Tržní 1118, Mutěnice 696 11

Seznam příloh

Příloha č. 1 Demografie České republiky.....	72
Příloha č. 2 Demografie Švédska.....	74

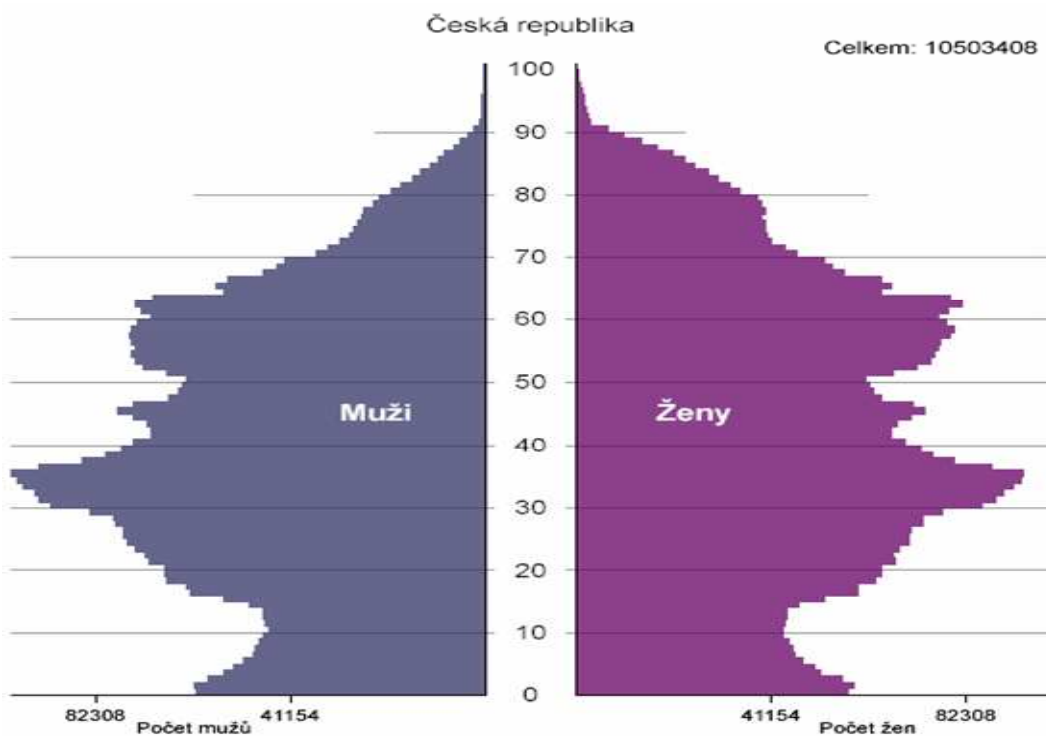
Příloha 1 Demografie České republiky

Graf 1.1 Očekávaný vývoj počtu obyvatel podle hlavních věkových skupin do roku 2066 (v mil.)

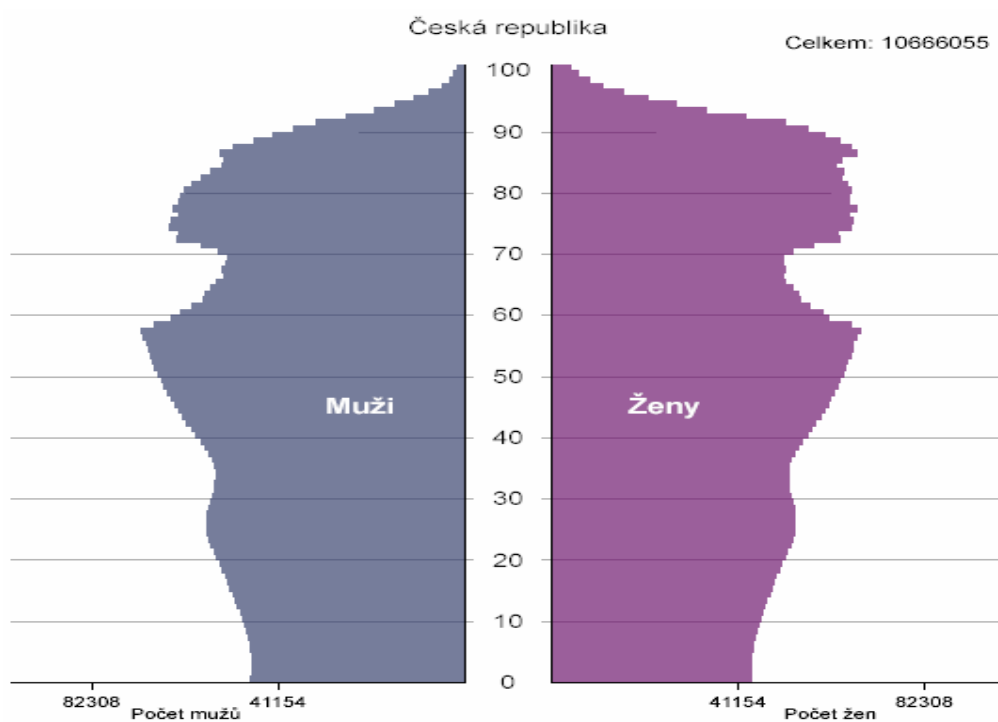
Zdroj: ČSÚ, 2010. Vlastní zpracování.

Graf 1.2 Věková skladba obyvatelstva v roce 2010

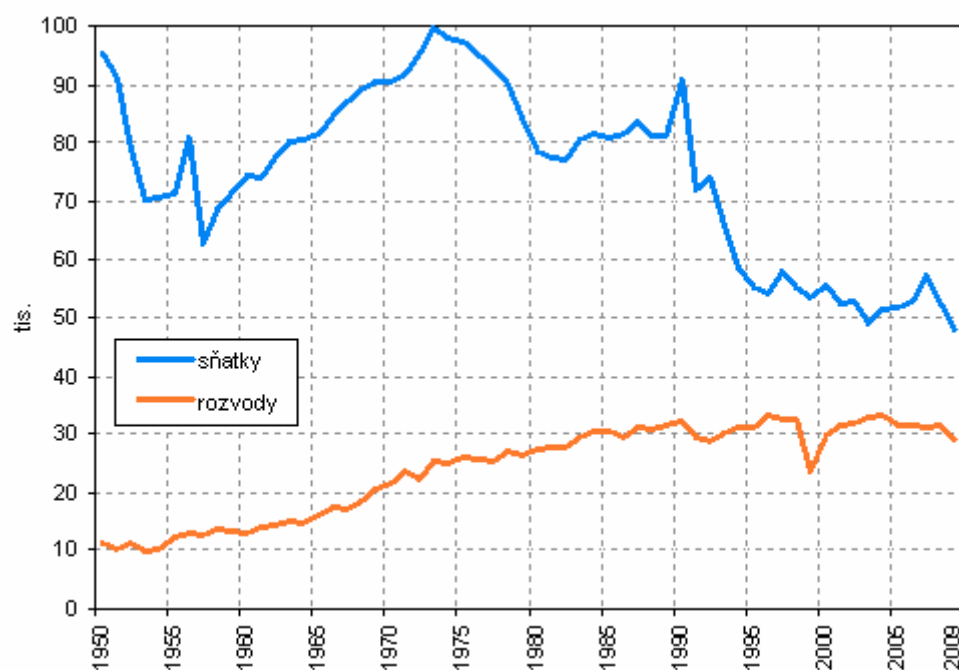
Zdroj: Eurostat, ČSÚ.

Graf 1.3 Věková skladba obyvatelstva v roce 2006

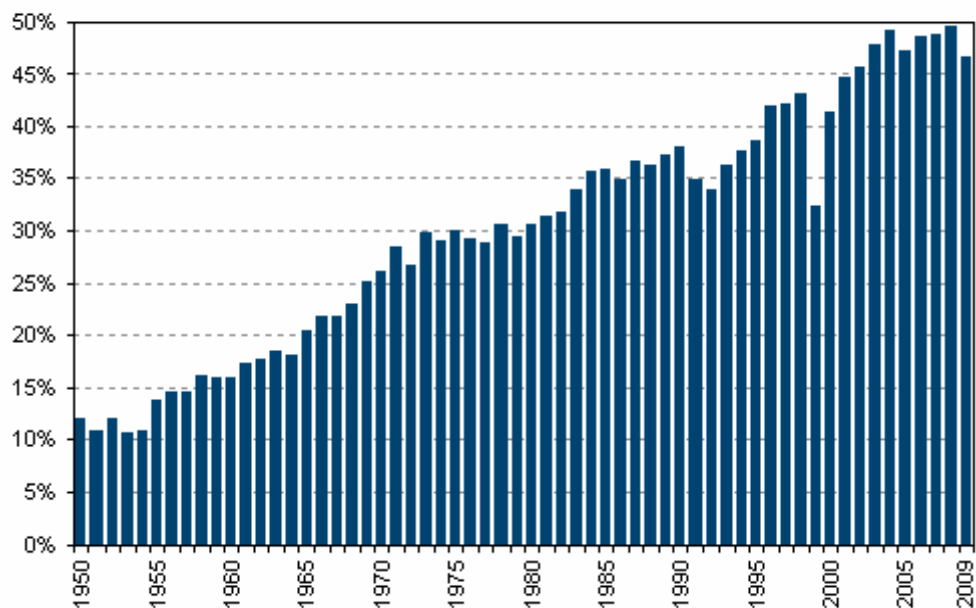
Zdroj: Eurostat, ČSÚ.

Graf 1.4 Sňatky a rozvody v letech 1950 - 2009

Zdroj: Eurostat, ČSÚ.

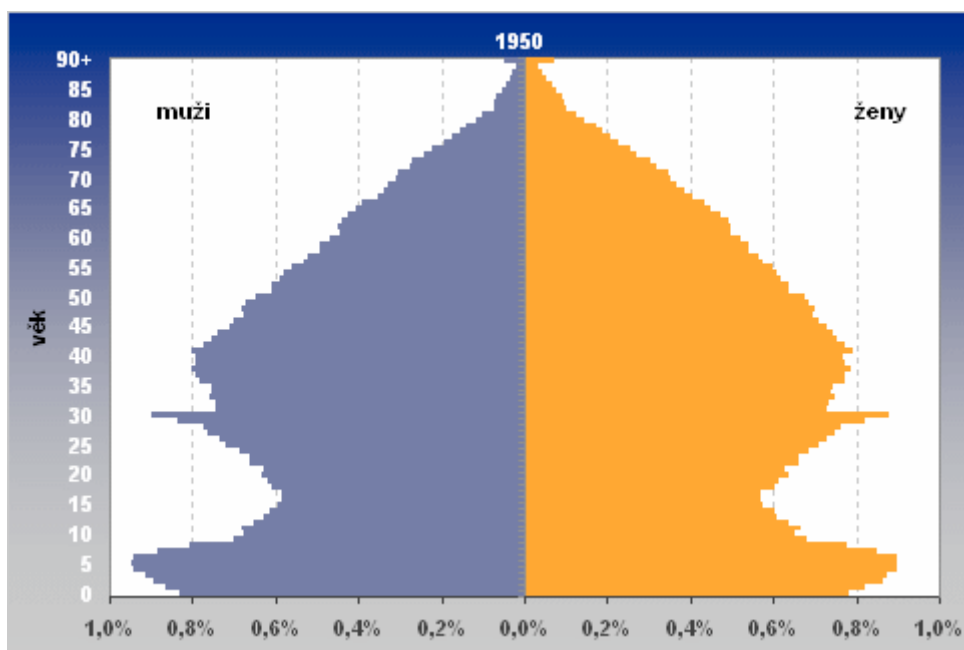
Graf 1.5 Úhrnná rozvodovost v letech 1950 - 2009

Zdroj: Eurostat, ČSÚ.

Příloha 2 Demografie Švédska

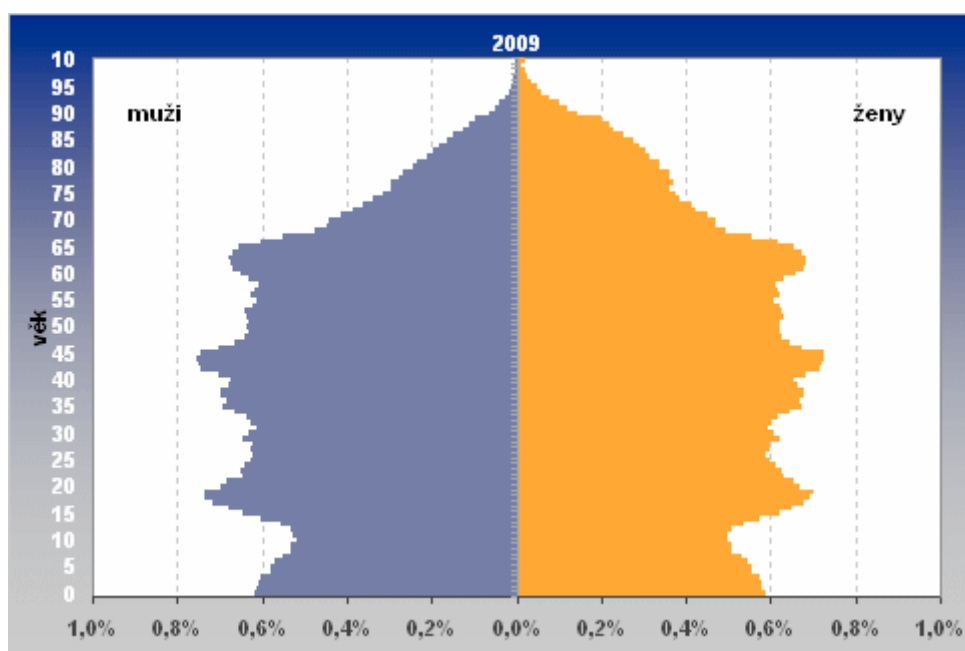
Graf 2.1 Věková skladba obyvatelstva Švédska v roce 1950

Zdroj: Eurostat, Statistics Sweden.

Graf 2.2 Věková skladba obyvatelstva Švédska v roce 2009

Zdroj: Eurostat, Statistics Sweden.

